

Filozofija in misel Grkov sta morebiti najbolj razumsko stimulatívni, najplodnejši jasnosti, kar ji je svet imel. Indijska filozofija je bila v svojih začetkih intuitívna in je spodbujala bolj globlje zorenje stvari - nič bolj vzvišenega in globljega tudi nič, kar bi več razodevalo o globinah in višinah, nič močnejšega, da odpre brezkrayne poglede, ni bilo kdaj spočeto kakor božanska in navdahnjena Beseda, *mantra* Vede in Vedante. Ko je pa ta filozofija postala intelektualna, precízna, oslonjena na človeški razum, je postala tudi togo logična, zaljubljena v nepremičnost in v sistem, željna nekakšne geometrije misli. Stari grški um pa je imel nekakšno tekočo precízno, prožno pozvedujočo logiko; njegovi glavni značilnosti sta ostrina in na široko odprto oko intelekta, in s to zmožnostjo v sebi je opredelil celotni značaj in področje poznejšega evropskega mišljenja. Noben grški mislec pa ni bolj naravnost stimulatívni kot aforistični filozof Heraklit; in vendar ohranja nekaj antične dušne in intuitívne vizije in govornice starejših mistikov ter jo dodaja tej bolj moderni razumski stimulatívnosti. Splošna usmerjenost k racionalizmu je tukaj, vendar pa ne še tista tekoča jasnost razmišljajočega uma, ki je bila stvaritev sofistov.

Profesor R. D. Ranade* je pred nedavnim objavil kratko razpravo o Heraklitovi filozofiji. Iz zaznamovanja strani te razprave je videti, da je to le izvleček, vendar pa ni ničesar, kar bi nam moglo reči, iz česa. Morda je preveč upati, da iz niza esejev o filozofih ali o zgodovini filozofije izpod peresa tega dognanega pisca in učenjaka. Vsekakor bi bilo takšno delo iz takšne roke neprecenljiva pridobitev. Zakaj profesor Ranade ima v največji meri redke dar lahke in vendar ustrezne razlage; vendar ima še več kot to, saj je sposoben narediti na moč zanimive predmete, kakor sta filologija in filozofija, ki se običajnemu bralcu zdijo zopni, suhoparni, težavni in odbijajoči. Bleščečo jasnost in razumljivost in čar izražanja povezuje z enako sijajnostjo in ustrezno jasnostjo v podajanju in z dognanim stilom v obojem, ki je domač v grškem in v francoskem jeziku in umu, pač pa je nekaj redkega v angleščini. Na sedemnajstih straneh je predstavil misel tega starega, zagonetnega Efežana z jasnostjo in ustreznostjo, ki nas očara, pouči in zadovolji.

* Ranade, R. D. (1886-1957) - indijski učenjak in filozof. Op. prev.

V eni ali v dveh težavnih točkah pa se nagibam k temu, da se ne strinjam z njegovimi sklepi. On nedvomno zavrača Pflleidererjevo^{*} gledanje Heraklita kot mistika, ki je gotovo pretirano in v tej obliki, kot je podano, zgrešeno; vendar pa se mi zdi, da stoji za tem zgrešenim gledanjem neka resnica. Heraklitovo sramotenje misterijev njegovega časa v tem pogledu ničesar ne dokazuje, saj Heraklit sramoti samo tiste aspekte nerazumljive magije, telesne ekstaze, čutnega vznburjenja, ki so si jih nadeli misteriji vsaj v nekaterih svojih končnih stadijih in oblikah, ko je proces izrojavanja napredoval, kar je sto let kasneje celo elevzinski misterij naredil za tarčo nevarnih posmehovanj Alkibiada^{**} in njegovih tovarišev. Heraklit se pritožuje, da skrivni obredi, ki jih je ljudstvo nevedno in praznoverno gojilo, "nesveto mystificirajo to, kar imajo ljudje za misterije". Upira se mračnosti in temi dionizičnega zanosa v približevanju skrivnostim Narave, toda prav tako kot temačni in včasih nevarni dionizični mysticizem obstaja tudi sijoči apolinični mysticizem - prav tako kakor *vama marga* tudi *dakšina marga* mistične Tante. In čeprav se sam ni udeleževal ali podpiral nobene vrste obredov ali smešnih ceremonij, Heraklit še vedno zbuja vtis, da je vsaj razumski otrok mistikov in mysticizma, četudi mogoče uporen sin v hiši svoje matere. Ima nekaj mističnega stila, nekaj intuitivnega apoliničnega vpogleda v skrivnosti bivanja.

Kajpada, kakor pravi R. D. Ranade, sam aforizem še ni mysticizem; aforizem in epigram sta kaj pogosto, morda običajno, zgoščeni ali jednat napor razuma. A Heraklitov stil, kot ga profesor Ranade sam opisuje, ni samo aforističen in epigramski, temveč skrivnostni, in ta skrivnostni značaj ni le hotena nejasnost kakšnega razumskega misleca, ki svoji misli nadene nekoliko hlinjen videz prekomerne zgoščenosti ali preveč tesno nabite pomenske sugestivnosti. Je zagonetna v stilu mistikov, enigmatična kakor njihova misel, ki je poskušala izraziti uganko bivanja prav v jeziku uganke. Kaj je na primer "večno živi Ogenj", v katerem najde prvotno in neminljivo substanco vesolja in jo poistoveti najprej z Zeusom in potlej z večnostjo, ali kaj naj bi razumeli s "strelo, ki usmerja vse stvari"? Razlagati ta ogenj kot zgolj materialno silo plamena in vročine ali pa zgolj kot prisposodbo za bitje, ki je večno nastajanje, po mojem mnenju pomeni zgrešiti značaj Heraklitovih rekov. Ogenj vključuje hkrati obe ideji in vse, kar ju povezuje. Toda tedaj se takoj povrnemo k vedskemu jeziku in načinu mišljenja: to nas spominja na vedski Ogenj, ki je opevan v himnah kot graditelj svetov, skrivno Nesmrtno v ljudeh in stvareh, okolje bogov, Agni, ta, ki "postane" vse okrog drugih nesmrtnih in tudi sam postane vsi bogovi in jih vsebuje; spominja na vedski grom in blisk, električni ogenj, na Sonce, ki je resnična Luč, Oko, čudovito orožje božanskih stezosledcev Mitra in Varuna. Tu je ista skrivnostna oblika jezika in celo isti klenci in bogati način mišljenja; čeprav pojmovanja niso istovetna, je tu očitna sorodnost.

Mistični jezik ima vselej to pomanjkljivost, da zlahka postane nejasen, nesmiseln ali celo zavajajoč za tiste, ki ne poznajo skrivnosti, in za poznejše rodove uganke. Profesor Ranade nam pravi, da je nemogoče ugotoviti, kaj je Heraklit menil, ko je dejal: "Bogovi so smrtniki, ljudje nesmrtniki." Toda ali je to povsem nemogoče, če ne odrežemo tega misleca od zgodnejšega mišljenja mistikov? Vedski riši prav tako kliče Zoro: "O boginja in človek", bogove v Vedi ves čas naslavljajo kot "ljudi", iste besede se tradicionalno uporabljajo za nakazovanje ljudi in nesmrtnikov. Imanentnost nesmrtnega počela v

* Pflleiderer, Otto P. (1839-1908) - nemški protestantski teolog in verski zgodovinar. Op. prev.

** Alkibiad (ok. 450-404 pr.n.št.) - atenski politik in general v peloponeški vojni. Op. prev.

človeku, spust bogov v delovanje smrtnosti je bila malone temeljna ideja mistikov. Heraklit prav tako, kakor kaže, priznava neločljivo enotnost večnega in minljivega, tega, kar je na vse veke, in vendar, kot kaže, obstaja samo v tem boju in izpreminjanju, ki je nenehno umiranje. Bogovi se razodevajo kot stvari, ki se nenehno spreminjajo in minevajo; človek pa je v principu večno bitje. Heraklit se dejansko ne spušča v jalove antiteze; njegova metoda je v tem, da navaja antinomije in nakazuje njihovo pomiritev prav v teh izrazih nasprotja. Tako na primer tedaj, ko pravi, da je ime loka (*bio's*) življenje (*bi'os*), toda njegovo delo smrt, očitno nima v mislih nikakršne prazne in jalove igre besed; pač pa nam govori o tistem principu vojne, očeta in kralja vseh, ki naredi iz kozmičnega obstoja na videz proces življenja, v resnici pa proces smrti. Upanišade so doumele isto resnico, ko so izjavile, da je življenje vladavina kralja Smrti, ga opisale kot nasprotje nesmrtnosti in dejale celo, da je vse življenje in bivanje tukaj najprej ustvarila Smrt za svojo hrano.

Če nimamo v mislih tega klenega in simboličnega značaja Heraklitovega jezika, bomo njegovo misel prejkone naredili jalovo s tem, da ji bomo dajali preveč dobeseden pomen. Heraklit hvali "suho dušo" kot najmodrejšo in najboljšo, vendar pravi, da je za duše užitek in zadovoljstvo v tem, da postanejo vlažne. Od tega nagibanja duše k njeni prirodni nasladi v nekakšni vinski ohlapnosti in razpuščenosti je potrebno odvrčati; zakaj Dioniz, bog vina, in Hades, gospodar Smrti, gospodar temnega podzemlja, sta eno in isto božanstvo. Profesor Ranade ima to povečevanje suhe duše za hvalnico suhi luči razuma; v tem najde dokaz, da je bil Heraklit racionalist in ne mistik, vendar pa kaj nenavadno jemlje vzporedne in temu nasprotne izraze o vlažni duši in Dionizu v čisto drugačnem in materialnem pomenu, kot naravno neodobravanje opijanjanja z vinom. To pa gotovo ne more biti tako; s suho dušo Heraklit pač ne more meniti razumnosti nekega treznega človeka, z vlažno dušo pa nerazumnosti ali zmedenega razuma pijanca; in tudi ko pravi, da sta Hades in Dioniz eno in isto, to ne pomeni, da zgolj odvrča od opijanjanja z vinom kot od nečesa pogubnega za zdravje! Očitno tu uporablja, tako kot vselej, figurativen in simboličen jezik, ker mu je treba izraziti neko globljo misel, za katero se mu običajni jezik zdi prereven in prepovršen.

Heraklit uporablja stari jezik misterijev, čeprav na nov način in v poseben namen, ko govori o Hadesu in Dionizu in večno živem Ognju ali o Furijah, pomočnicah Praveice, ki bodo poiskale samo Sonce, če prestopi svojo mero. Njegov smisel zgrešimo, če v teh imenih bogov vidimo le bolj revne površne pomene ljudskega mitološkega verovanja. Ko Heraklit govori o suhi ali o vlažni duši, misli na dušo in ne na razum, *psýché* in ne *nous*. *Psýché* približno ustreza izrazoma *četas* (cetus) ali *čitta* (citta) indijske psihologije, *nous* izrazu *buddhi*; suha duša grškega misleca pa očiščeni srčni zavesti, *šuddhačitta* (suddhacitta) indijskih psihologov, kar je bila po njihovem izkustvu prva osnova za očiščen razum, *višuddhabuddhi* (visuddhabuddki) Vlažna duša dovoli, da jo skali in zmoti nečisto vino čutne ekstaze, emocionalnega vzbujenja, temačni impulz in navdih, katerega vir je v temnem podzemlju. Dioniz je bog te v vinu rojene ekstaze, bog bakičnih misterijev, "teh, ki hodijo naokrog ponoči, magov, bakhantov, mistikov", zato Heraklit pravi, da sta Dioniz in Had eno. V nasprotnem smislu vzneseni častilec na *bhakti* poti v Indiji očita izključnemu iskalcu po poti miselnega razlikovanja njegovo

* Se pravi po poti džnjana joge, ki se opira zlasti na prosvetljeni razum in voljo. Op.prev.

"suho znanje" in pri tem uporablja ta Heraklitov vzdevek, toda s slabšalnim in ne s pohvalnim pomenom.

Prezreti vpliv mistične misli in njenih načinov samoizražanja na razumsko mišljenje Grkov od Pitagore do Platona se pravi potvarjati zgodovinski pohod človeškega uma. Ta je bil sprva ovit v simboličen, intuitiven in ezoteričen stil in disciplino mistikov - vedskih in vedantskih vidcev, orfičnih skrivnih učiteljev, egiptovskih svečnikov. In izza te koprene se je prikazal na dan z metafizično filozofijo, še vedno povezano z mistiki po izvoru svojih temeljnih misli, svojega prvega aforističnega, skrivnostnega stila, svojega poizkušanja, da bi naravnost dojela resnico z razumskim zrenjem, ne pa da bi prišla do nje s skrbnim razumskim sklepanjem, toda kljub temu intelektualno po svoji metodi in cilju. To je prvo obdobje *daršan* v Indiji, v Grčiji pa obdobje zgodnjih intelektualnih mislecev. Kasneje je nastopila polna plima filozofskega racionalizma, Buda ali budisti in logični filozofi v Indiji, v Grčiji pa sofisti in Sokrat z vsem svojim sijajnim potomstvom; razumska metoda se z njimi dejansko ni začela, pač pa se je osamosvojila in zrasla do svoje polnosti. Heraklit spada v prehodno obdobje in ne v obdobje, ko je razum prišel do vrhunca; je celo najbolj značilen predstavnik tega prehodnega obdobja. Od tod njegov skrivnostni stil, od tod njegova kratka in jedmata in s smislom nabita misel ter težava, ki jo občutimo, ko poskušamo razjasniti njegove pomene in jih v celoti spraviti v razumski jezik.

Velika hiba modernih razlag naše miselne evolucije je, da prezrejo in zanemarijo mistike, naše prvotne očete, *pūrve pitarah* (purve pitarah).

II

Kaj natanko je temeljna nota Heraklitovega mišljenja, kje najde svoje izhodišče ali kaj so glavne linije njegove filozofije? Kajti čeprav njegova misel ni razvita na strogo sistematski način poznejših mislecev, četudi ne pride do nas v širokih potokih subtilnega dokazovanja in sklepanja in bogatih podob kot Platonova, marveč v nepovezanih aforističnih stavkih, namerjenih kot puščice k resnici, vendarle ti dejansko niso raztresena filozofska razmišljanja. Med seboj so povezani in odvisni; vsi izhajajo logično iz njegovega temeljnega gledanja na sam obstoj in se vračajo k njemu po svojo stalno upravičitev.

Kakor v indijski je bilo tudi v grški filozofiji prvo vprašanje za misel problem Enega in Mnogih. Vsepovsod vidimo množstvo stvari in bitij; ali je to resnično in stvarno ali samo pojavno oziroma praktično, *maja*, (*māyā*) *vjavahara* (*vyavahāra*)? Ali ima posamezni človek na primer - vprašanje, ki se nas najbolj tiče - lastno esencialno in neumrljivo bivanje, ali pa je samo pojaven, minljiv rezultat v evoluciji ali igri takšnega ali drugačnega prvobitnega počela, Snovi, Uma, Duha, ki je edina resnična resničnost bivanja? Ali enotnost sploh obstaja, in če obstaja, ali je to enotnost vsote ali enotnost prvotnega počela, ali je to posledica ali izvor, enost vseobsežnosti ali enost narave ali pa enost bistva - kot trdijo med seboj različna stališča pluralizma, *sankhje*, *vedante*? Ali če sta oba, Eno in Mnogotero, resnična, kakšni so torej odnosi med tema dvema večnima počeloma bitja - ali pa sta mogoče pomirjena in usklajena v Absolutnem onkraj njiju? To niso jalova vprašanja logike, to sploh ni bitka meglenih metafizičnih abstrakcij, kot bi

nas zaničljivo hotel prepričati praktični in čutni človek; zakaj od našega odgovora na njih je odvisno naše pojmovanje Boga, bivanja, sveta in človeškega življenja in usode.

Heraklit, ki je v tem, kakor nas opominja prof. Ranade, drugačnega mnenja od Anaksimandra, ki je tako kakor naša *majavadini* odrekal resnično realnost Množici, in od Empedokla, ki je mislil, da je Vse izmenično eno in mnogotero, je bil mišljenja, da sta enotnost in mnogoterost obe resnični in sobivajoči. Bivanje je tedaj večno eno in mnogotero - kakor sta sklepala Ramanudža in Madhva^{***}, čeprav v zelo drugačnem duhu in s čisto drugačnega gledišča. Heraklitov pogled je izviral iz njegove čvrste konkretne intuicije, v stvari njegovega ostrega čuta za univerzalne realnosti; zakaj v našem izkustvu vesolja res zmeraj in neločljivo najdemo to večno sobivanje in mu dejansko ne moremo pobeigniti. Vsepovsod nam pogled na Mnogotero odkriva nekakšno večno enost, ne glede na to, kaj izberemo kot princip te enosti; vendar pa ta enotnost ne učinkuje drugače kakor po mnogoterosti svojih moči in oblik, niti je nikjer ne vidimo brez njene lastne mnogoterosti ali ločeno od nje. Ena Snov, toda mnogi atomi, plazme, telesa; ena Energija, a mnoge sile; en Um ali vsaj umska substanca, a mnoga umska bitja; en Duh, toda mnoge duše^{***}. Morda se periodično ta mnogoterost vrne in razkroji v Eno ali pa jo pogoltno to Eno, iz katerega se je prvotno razvila; toda kljub temu nas dejstvo, da se je sploh razvila in znova zavila, sili k temu, da predpostavljamo možnost in celo nujnost njenega ponovnega razvoja: tako torej ni resnično uničena. Advajtinec gre s svojo jogo nazaj k Enemu se počuti stopljenega z Enim, verjame, da se je znebil Mnoštva, mogoče dokaže njegovo neresničnost^{****}; vendar je to dosežek nekega posameznika, enega izmed mnogih, in Mnoštvo kljub temu še dalje obstaja. Ta dosežek dokaže samo, da obstaja neka raven zavesti, na kateri duša lahko uresniči in ne le z razumom dojame enost Duha, in ne dokaže nič drugega. Tako Heraklit opre in zasidra samega sebe na to resnico večne enosti in večne mnogoterosti; prav iz njegovega čvrstega sprejemanja te resnice, ne da bi jo poskušal spodbija z razumskim dokazovanjem, temveč sprejemajoč vse njene posledke, poteka vse ostalo v njegovi filozofiji.

Vendar še vedno ostaja vprašanje, ki ga je treba rešiti, preden gremo lahko korak naprej. Ker torej obstaja nekakšno večno Eno, kaj je to? Ali je Sila, Um, Snov, Duša? Ali, ker ima Snov mnogo počel, ali je ravno kakšno posebno počelo Snovi razvilo vse

* Ramanudža (1017-1137), sloviti indijski svetnik in najvidnejši predstavnik ene izmed štirih glavnih šol višnuizma - te oblike vedante, ki si za svojo pot uresničenja izbere bhakti jogo - pot ljubezni in vdanosti Bogu; učitelj *višitūdvajita* filozofije, se pravi, tiste oblike vedantskega neidualizma, ki dopušča mnoštvo snovi in duš. Op. prev.

** Madhva (1199-1278), ustanovitelj ene štirih glavnih šol višnuizma (vodante v njenih oblikah čaščenja in ljubezni do Boga). Op. prev.

*** Tu je potrebno posebej opozoriti na to, da ima Šri Aurobindo um in duha za dvojce različnih počel in torej s tema dvema izrazoma označuje dvojce zelo različnih stvari. Um (ang. "mind", lat. "mens", sanskr. "manas") je pri njem ime za misleči princip v človeškem bitju in hkrati tudi za vse tiste ravni vesoljske Narave, ki so zgrajene iz umske tvarine in iz katerih posameznik črpa svojo umsko substanco. Um je po tem pojmovanju, ki ustreza tradicionalnemu indijskemu pogledu, del vesoljske Narave, Prakriti, in ni nekaj duhovnega. Duh (angl. "spirit", lat. "spiritus", sanskr. "Atman" ali "Brahman") pa je ime za večno, neskončno, neuničljivo bit v človeku in svetu, katera ne le prežema, ampak tudi presega vso Naravo in je v resnici izvor Narave ali prabit in počelo vseh stvari (ne samo uma, ampak tudi življenja in materije in vseh drugih principov bivanja in Narave - glej drugo opombo na naslednji strani).

Tudi vse izvedenke izraza "duh" (npr. duhoven, duhovno, duhovnost) imajo pri Šri Aurobindu ta globlji pomen in jih je treba strogo ločiti od izrazov umski, umsko, umskost ipd. Na to mora biti bralec posebej pozoren zato, ker se v navadni slovenski rabi beseda duh in njene izvedenke večinoma uporabljajo kot sinonim za um in za vse, kar je v zvezi z umom, po drugi strani pa zlasti religiozni pisci radi opisujejo um kot nekaj duhovnega, torej očitno ni jasnega razlikovanja med umom in duhom. Isto velja za vrsto drugih modernih evropskih jezikov, ki na podoben način zamenjujejo izraza "um" in "duh" ali imajo celo za obelj en sam izraz (kakor npr. Nemci "Geist" in Francozi "esprit"). Op. prev.

**** Kot je npr. Šankara (788 - 820), sloviti indijski svetnik in filozof, glavni predstavnik neidualistične iluzionistične vedante (majavade), s svojo logiko dokazoval neresničnost mnogoterega. Op. prev.

drugo ali se s kakšno močjo svoje lastne aktivnosti spremenilo v vse, kar vidimo? Stari grški misleci so si zamišljali kozmično Substanco kot da ima štiri prvine, pri čemer so izpustili ali pa niso prišli do pete, Etra, v kateri je indijska analiza našla prvi in prvobitni princip. Ko so skušali ugotoviti naravo prvotne izvorne substance, so izbrali eno ali pa drugo izmed teh štirih prvin kot prvobitno Naravo, pri čemer jo je nekdo našel v Zraku, drugi v Vodi, Heraklit pa, kakor smo videli, opisuje ali simbolizira izvor in resničnost vseh stvari kot večno živi Ogenj. "Ne bog in ne človek ni ustvaril vesolja," pravi, "pač pa je vselej obstajal, obstaja in tudi bo obstajal vekomaj živi Ogenj."

V Vedi in nasploh v zgodnjem jeziku mistikov so se imena prvin ali primarnih počel substance uporabljala z jasno simboličnim pomenom. Voda se kot simbol ves čas tako uporablja v Rig Vedi. Tam je rečeno, da je bil na začetku nezavestni Ocean, iz katerega se je rodilo to Eno s svojo silo* ; toda iz jezika himne je jasno, da ni mišljen kak fizični ocean, temveč le neizoblikovani kaos nezavestnega bitja, v katerem je v temi, oviti še z večjo temo, ležalo skrito Božansko, Božanstvo. Podobno se tudi o sedmih aktivnih principih bivanja govori kot o rekah ali vodovjih; slišimo govoriti o sedmih rekah, veliki vodi, štirih višjih rekah, in to v kontekstu, ki kaže njihov simbolični smisel.** To podobo vidimo ustaljeno v puraničnem mitu v Višnuju, spečem na kači Neskončnem*** v mlečnem morju. Toda celo že v času Rig Vede je eter najvišji simbol Neskončnega, *apeiron* Grkov; voda je prispodoba istega Neskončnega v njegovem aspektu prvotne substance; o zraku, življenjskem počelu, se govori kot o tem, kar iz eteričnih nebes prinese ogenj na zemljo. Vendar to niso bili samo simboli. Očitno je, da so vedski mistiki menili, da med duševnimi in telesnimi dejavnostmi, med delovanjem Luči, na primer, in pojavi umskega razsvetljenja obstaja tesna povezanost in učinkovita vzporednost; ogenj je bil zanje obenem tudi sijoča božanska energija, Zroča Volja**** vesoljnega Božanstva, dejavna in ustvarjajoča snovne oblike vesolja, skrivno goreča v vsem življenju.

Vprašanje je, v kolikšni meri so zgodnji grški filozofski misleci zadržali katero izmed teh kompleksnih pojmovanj v svojih posplošitvah o prvobitnem počelu. A Heraklit ima v svoji zamisli o večno živem Ognju očitno v mislih nekaj več kakor fizično substanco ali energijo. Ogenj je zanj tako rekoč fizični videz neke velike goreče in ustvarjalne, oblikujoče in razdiralne sile, in vsota vseh njenih procesov je stalno in neprenehno spreminjanje. Pojem Enega, večno postajajočega Mnogotero, in Mnogoterega, večno postajajočega Eno, in torej zamisel o Enem ne toliko kot o stabilni

* Rig Veda X 129.3. Op. prev.

** Po indijski duhovni izkušnji je vse pojavno bivanje zgrajeno iz sedmih osnovnih počel, ki so aktivno na delu ali latentno navzoča v vsaki stvari, pojavljajo pa se tudi ločeno kot različne ravni ali različni svetovi bivanja. Po besedah Šri Aurobinda so ta počela (od najvišjega do najnižjega) Bitje, Zavest, Blaženost (Sat, Čit, Ananda indijske filozofije), Nadum (Mahas ali včasih tudi Vidžnja v indijski filozofiji), Um (Manas), Življenje (Prana), Materija (Anna). Prva štiri počela se v nezastri obliki pojavljajo samo v t.i. višji polobli kozmičnega obstoja, v božanskih svetovih čiste, absolutnega Bivanja ali Bitja, čiste, neskončne Zavesti-Sile, čiste brezkrayne Blaženosti, božanske Resnice, nižja tri počela pa gradijo t.i. nižjo poloblo vesoljskega bivanja, kjer gospoduje Nevednost (Avidja) - svetove Uma, svetove Življenja in svetove Materije, kamor sodi naš materialni kozmos. Po tem pojmovanju je zemeljska evolucija postopno pojavljanje vseh teh osnovnih počel ali principov bivanja v razmerah in danostih najnižjega izmed njih, Materije. Tako se na zemlji v neživi materialni stvarni začne pojavljati življenje (rastlinstvo), nato v živih materialnih telesih um (živalstvo), ki se v bolj polni meri pokaže in se začenja emancipirati v človeku, bitju, ki v sebi kombinira in izraža in s samozavednim oblikovanjem lahko naprej razvija vse tri nižje kozmične principe - materijo, življenje in um. Štirje višji principi so za zdaj še zmeraj samo latentni in nerazodeti v zemeljskem bivanju in človeku, vendar je prav njihovo skrito pritiskanje k temu, da bi se razodeli, osnovno gibalno zemeljske evolucije. Po besedah Šri Aurobinda je zdaj Nadum, božanska Zavest Resnice, na vrsti, da se začne razkrivati v zemeljskem bivanju. Op. prev.

*** Ime te kače v puraničnem mitu je "Ananta", kar pomeni "Neskončno". Op. prev.

**** "The Seer-Will". Op. prev.

substanci ali esenci kot o aktivni Sili, nekakšni substancialni Volji po nastajanju^{*} je temelj Heraklitove filozofije.

Nietzsche, ki ga prof. Ranade upravičeno povezuje s Heraklitom, Nietzsche, najbolj živi, konkretni in sugestivni med modernimi misleci, prav tako kot Heraklit med zgodnjimi Grki, je osnoval svojo celotno filozofsko misel na tem pojmovanju bivanja kot ogromne Volje po nastajanju in sveta kot igre Sile; zanj je bila *božanska Moč* ustvarjalna Beseda, začetek vseh stvari in tisto, k čemur življenje teži. Vendar poudarja samo Nastajanje in izključuje Bitje iz svojega gledanja na stvari; zato je njegova filozofija naposled nezadovoljiva, nezadostna, v neravnovesju; je sicer stimulatívna, toda ničesar ne reši. Heraklit pa iz osnovnih podatkov problema bivanja ne izključuje Bitja, četudi ne mara uvesti nikakršnega nasprotja ali prepada med njim in Nastajanjem. Po svoji zamisli bivanja, ki da je hkrati eno in mnogotero, je Heraklit prisiljen sprejeti tadva vidika svojega večno živega Ognja kot hkrati sočasno resnična, resnična eden v drugem; Bitje je večno nastajanje, vendar se to Nastajanje preobrazi v večno bitje. Vse je v toku, zakaj vse je spreminjanje nastajanja; ni nam mogoče dvakrat stopiti v iste vode, zakaj vselej tečejo dalje druge vode. In vendarle Heraklit ni mogel drugače, kot da je s svojim ostrim očesom, uprtim v resnico stvari, zadaj za njim videl še neko drugo resnico, čeprav je bil ves zaposlen s tem obrazom bivanja. Voda, v katero stopimo, je in ni ista voda; naše lastno bivanje je neka večnost in neka nestalna minljivost; smo in nismo. Heraklit ne razreši tega protislovja; ga le ugotovi in na svoj način poskuša podati razlago njegovega poteka.

Ta potek vidi kot stalno spreminjanje in povratno spreminjanje, zamenjavanje in izmenjavanje v stalni celoti, ki ga uravnava spopadanje sil, ustvarjalen in določajoč^{**} prepír, "boj, ki je oče in kralj vseh stvari". Med Ognjem kot Bitjem in Ognjem v Nastajanju bivanje opiše navzdol in kvišku usmerjeno gibanje -*pravritti* in *nivritti* -, ki so ga imenovali "vračajoča se pot", po kateri potujejo vse stvari. To so vodilne zamisli Heraklitovega mišljenja.

III

Dva Heraklitova reka nam dajeta izhodišče njegove celotne misli. To sta njegovo reklo, da je modrost v tem, da priznavamo, da so vse stvari eno, in pa njegovo drugo reklo: "Eno iz vsega in vse iz Enega." Kako naj razumemo tadva kléna izraza? Ali ju moramo brati enega v drugem in sklepati, da torej za Heraklita Eno obstaja le kot izid mnogoterega prav tako, kot mnogotero obstaja le kot neko nastajanje Enega? Prof. Ranade je, kakor kaže, teh misli; pravi nam, da ta filozofija zanikuje Bitje in zatrjuje samo Nastajanje - kakor Nietzsche, kakor budisti. A s tem gotovo pridajamo preveč teže Heraklitovi teoriji o večnem spreminjanju, jo vse preveč jemljemo samo zase. Če je bilo to njegovo celotno prepričanje, je težko uvideti, čemu bi mu bilo treba iskati neko prvotno in večno počelo, vekomaj živi Ogenj, ki ustvarja vse s svojim nenehnim spreminjanjem, vlada vsemu s svojo ognjeno silo "strele", znova vse razkroji vase s ciklično konflagracijo, in težko je razložiti njegovo teorijo navzgor in navzdol vodeče

* Will-to-become. Op. prev.
** determinirajoč

poti, težko dopustiti, kar trdi prof. Ranade, da je Heraklit dejansko zastopal teorijo kozmičnega zatona sveta v Ognju, ali pa si zamišljati, kaj bi utegnil biti izid takšne kozmične katastrofe. To, da bi vse nastajanje zvedla v Nič? To prav gotovo ne; Heraklitova misel je pravo nasprotje spekulativnemu nihilizmu. Da bi ga zvedla v neko drugačno vrsto nastajanja? Očitno ne, spričo tega, da so z absolutnim požarom vse obstoječe stvari lahko zvedene samo v svoj večni princip bitja, v *Agni*, nazaj v nesmrtni Ogenj. Nekaj, kar je večno in kar je samo večnost, nekaj, kar je na veke eno - kozmos je namreč vekomaj eno in mnogotero in tudi z nastajanjem ne preneha biti eno -, nekaj, kar je Bog (Zeus), nekaj, kar si lahko zamišljamo kot Ogenj, ki, če je vselej dejavna sila, je vendarle tudi substanca ali vsaj substancialna sila in ne le abstraktna Volja po nastajanju, iz česar vstaja in v kar se povrača vse vesoljno nastajanje, kaj je to drugega kakor večno Bitje?

Heraklit je bil v pretežni meri zaposlen s svojo idejo o večnem nastajanju, zanj edino pravo razlago vesolja, toda njegovo vesolje ima še zmerom večni temelj, edinstveno prvobitno počelo. Po tem se njegova misel temeljno razlikuje od misli Nietzscheja ali budistov. Kasnejši Grki so od njega dobili idejo o neprenehnem toku stvari: "Vse stvari so v pretakanju." Ideja vesolja kot stalnega gibanja in nepretrganega spreminjanja je bila vselej pred njim, in vendar je za vesoljem in v vsem vesolju prav tako videl stalno počelo determinacije in celo skrivnostno neko počelo istovetnosti. Vsak dan, pravi, vzide novo sonce; da, a če je sonce vselej novo in če obstaja samo s spreminjanjem iz trenutka v trenutek, kakor vse stvari v Naravi, je vendarle to še vedno isti vekomaj živi Ogenj, ki vzide z vsako Zoro v obliki sonca. Nikoli ne moremo znova stopiti v isto reko, zakaj vselej tečejo druge in druge vode; in vendar, pravi Heraklit, "stopimo in ne stopimo v iste vode, smo in nismo". Smisel je jasen; je neka istost v stvareh, v vseh eksistencah, *sarvabhutani*, (sarvabhūtāni) prav tako kot nenehno spreminjanje; je neko Bitje prav tako kot Nastajanje, in po tem smo deležni nekega večnega in resničnega bivanja prav tako kakor tega, ki je začasno in ki se kaže očesu, nismo le stalno menjavanje, temveč stalno identično bivanje. Zeus obstaja, večno dejavni Ogenj in večna Beseda, Eno, ki združuje vse stvari, nenehno določa vse zakone in vse izide, nespremenljivo ohranja vse mere. Dan in Noč sta eno, Smrt in Življenje sta eno, Mladost in Starost sta eno, Dobro in Zlo sta eno, ker je ta Ogenj in ta Beseda Eno in so vse te stvari le njegove različne oblike in videzi.

Heraklit ne bi bil sprejel kakega povsem psihološkega počela, Jaza, kot vira stvari, toda v bistvu ni zelo daleč od vedantinskega stališča*. Budisti nihilistične šole so na svoj način uporabljali prisodobno reke in prisodobno ognja. Videli so, enako kot Heraklit, da nobena stvar v svetu ni niti dva trenutka ista celo ob najvztrajnejši vztrajni nepretrganosti oblik. Plamen se vsaj na videz ohranja nespremenjen, a vsak trenutek je to drug ogenj in ne več isti ogenj; reko ohranjajo v njenem toku vselej nove vode. Iz tega so prišli do sklepa, da ni nobenega bivanja stvari, nič samoobstojnega; to nastajanje, ki se kaže očem, je vse, čemur lahko rečemo bivanje; zadaj za njim je večni Nič, absolutna Praznina, ali mogoče neko prvotno Nebitje**. Heraklit pa je nasprotno videl, da - če oblika plamena obstaja le s stalnim spreminjanjem ali boljše, s stalnim zamenjavanjem substance stenja v

* Vedantinsko stališče je, da je bistvo vseh stvari Brahman oziroma Atman, se pravi nekak absolutni Duh, ki je obenem Ātmanov najgloblji in najvišji Jaz. Op. prev.

** Non-Being, se pravi nekaj, kar ni Bitje. Op. prev.

substanco ognjenega jezika - vendarle mora obstajati neko počelo njenega bivanja, ki je skupno obema in se na ta način pretvarja iz ene oblike v drugo; čeprav se substanca plamena vselej spreminja, pa je počelo Ognja vselej isto in povzroča vselej iste energetske učinke, ohranja vselej iste mere.

Tudi upanišada opisuje kozmos kot vesoljno gibanje in nastajanje; je vse to, kar je gibljivo v gibljivosti, *džagatjam džagat* (jagatyam jagat), pri čemer ima že sama beseda za kozmos, *džagat*, korenski pomen gibanja, tako da je vse vesolje, makrokozmos, en sam ogromen princip gibanja in zato spreminjanja in nestalnosti, vtem ko je vsaka stvar v vesolju sama v sebi nekak mikrokozmos istega gibanja in nestalnosti. Eksistence so "nastajanja", samoobstojni *Atman*, Svajambhū (svayambhu) je postal vsa nastajanja *atma eva abhut sarvani bhutani* (ātmā eva abhūt sarvāni bhūtāni)** Odnos med Bogom in svetom je kratko povzet v stavku: "On je ta, ki se je iz sebe naselil vsepovsod, sa *parjagat* (sa paryagāt)"***; On je Gospod, Videc in Mislec, ki je, postajajoč vsepovsod - Heraklitov Logos, njegov Zeus, njegovo Eno, iz katerega pridejo vse stvari - "od vekovečnih časov pravilno določil vse stvari v skladu z njihovo naravo", ali kakor pravi Heraklit: "Vse stvari so določene in ustaljene." Nadomestimo vedantski Atman z njegovim Ognjem in v teh izrazih upanišade ne bo nič takega, česar grški mislec ne bi bil sprejel kot še ene figure svoje lastne misli. In mar upanišade med drugimi prisposodobami ne uporabljajo ravno tega simbola Ognja? "Kakor je en Ogenj vstopil v svet in se oblikoval po različnih oblikah v svetu," tako je samoedino Bitje postalo vsa ta imena in te oblike in vendar ostaja Eno. Heraklit nam pove natanko isto; Bog je vsa nasprotja, "On navzame različne oblike tako kakor ogenj, ko je pomešan z začimbami, imenujejo po okusu vsake začimbe". Vsakdo Ga imenuje tako, kakor je njemu samemu všeč, pravi grški videc, in On sprejema vsa imena in vendar ne sprejme nobenega, niti najvišjega imena Zeus. "On pristaja in vendarle hkrati ne pristaja, da ga imenujemo Zeus." Prav tako je dejal v davnini Indijec Dirghatamas v svoji dolgi himni o božanskih misterijih v Rig Vedi: "Enemu bivajočemu vzdevalo modri mnoga imena." Čeprav On navzema vse te oblike, pravi upanišada, nima nobene oblike, ki bi jo zrenje moglo dojeti, On, čigar ime je blišč. Zopet vidimo, kako blizu so Heraklitove misli in kaj pogosto celo njegovi izrazi in prisposodbe smislu in stilu vedskih in vedantinskih modrih.

Vsakemu Heraklitovih rekov moramo najti pravo mesto, če hočemo razumeti njegovo misel. "Modro je to, da priznavamo, da so vse stvari eno", ne samo, pomnimo, da so prišle iz enosti in se bodo vrnile v enost, temveč da so in ostajajo eno, zdaj in vselej - vse je, je bil in vselej bo vekomaj živi Ogenj. Vse se našemu izkustvu kaže kot množstvo, večno nastajanje mnogoterih obstojev; kje je v tem kak princip večne istosti? Res, pravi Heraklit, tako je videti; toda modrost zre onkraj in stvarno vidi identičnost vseh stvari; Noč in Dan, Življenje in Smrt, dobro in zlo, vsi so eno, večno, isto; tisti, ki vidijo v predmetih samo razlike, sploh ne poznajo resnice predmetov, ki jih opazujejo. "Heziod**** ni poznal ne dneva in ne noči; saj je to Eno" - *esti gar hen, asti hi ekam*. No torej, neko večno in isto, kar so vse stvari, pa je prav to, kar menimo z Bitjem; prav to je

* Iša up. 7. Op. prev.

** Iša up. 7. Op. prev.

*** Iša up. 8. Op. prev.

**** Heziod - grški didaktični pesnik, 8. st. pr. n. št. Op. prev.

nastaja, marveč z neusmiljeno in pozitivno resničnostjo." Vse stvari so tedaj po svoji resničnosti in substanci in zakonitosti in razlogu svojega bitja to Eno; Eno v svojih oblikah, vrednostih in spreminjanjih stvarno postane vse. Se spreminja in vendar ostaja nespremenljivo: se namreč ne poveča niti ne zmanjša, pa tudi za hip ne izgubi svoje večne narave in istovetnosti, ki je narava in istovetnost večno živega Ognja. Mnoge vrednosti, ki se zvedejo na isto merilo in razsodnika vseh vrednosti; mnoge sile, ki se povračajo v isto nespremenljivo energijo; mnoga nastajanja, ki tako ponazarjajo, kot tudi so eno identično Bitje.

Tu Heraklit vnese svoj obrazec "Eno iz vsega in vse iz Enega", ki je njegova razlaga procesa vesolja, prav kakor je njegov obrazec "vse stvari so eno" njegova razlaga večne resnice vesolja. Eno, nam pravi, v procesu vesolja vselej postaja vse iz trenutka v trenutek, od tod torej večni tok stvari; a tudi vse stvari se večno povračajo k svojemu viru ali počelu enosti; od tod enotnost vesolja, istost za tokom nastajanja, stalnost mer, ohranjenje energije v vseh spremembah. To v nadaljnjem razlaga s svojo teorijo spreminjanja, ki da po svojem značaju pomeni stalno izmenjavo. Toda mar potlej ni konca temu istočasnemu navzgorjemu in navzdoljnemu gibanju stvari? Kot je doslej prevladalo navzdolnje začasno prevladalo, da je ustvarilo kozmos, ali ne bo mogoče nekoč prevladalo tudi navzgornje prevladalo da ga bo spet razkrojilo v vekomaj živi Ogenj? Tu pridemo do vprašanja, ali je Heraklit imel teorijo o periodičnem koncu sveta v požaru ali *pralaji* (pralaya) ali je ni imel. "Ogenj bo prišel nad vse stvari in jih sodil ter obsodil." Če jo je imel, potlej imamo še eno presenetljivo ujemanje Heraklitove misli z našimi indijskimi pojmovanji, periodično *pralajo*, puranični konec sveta v ognju z nastopom dvanajstih sonc, vedantično teorijo o večnih ciklih pojavljanja in umika iz tega pojavljanja** . Ti dve smeri mišljenja sta v bistvu isti in sta tako neogibno morali priti do istih zaključkov.

IV.

Heraklit razlaga vesolje z evolucijo in involucijo iz njegovega edinega večnega počela, Ognja - hkrati edine tvari in edine sile -, kar opiše v svojem figurativnem jeziku kot navzgorjo in navzdoljno pot. "Pot gor in dol je ena in ista," pravi. Iz Ognja, žarečega in energetskega počela, izidejo zrak, voda in zemlja - takšno je zaporedno gibanje energije na njeni navzdoljni poti; v sami napetosti tega procesa pa prav tako obstaja sila potencialne vrnitve, ki bi vodila stvari nazaj k njihovem izvoru v nasprotnem zaporedju. V ravnotežju navzgornje in navzdolnje sile obstaja celotno kozmično delovanje; je ravnotežje nasprotnih sil. Gibanje življenja je kot napenjanje loka, s katerim ga Heraklit primerja, vlečna in napenjalna energija, zadržujoča sprožilno energijo, pri čemer pa vsako silo akcije izenačuje temu ustrezna sila reakcije. Z medsebojnim upiranjem ene drugi so ustavarjene vse harmonije bivanja.

Isto zamisel o evoluciji zaporednih stanj energije iz neke primarne substance-sile imamo v indijski teoriji sankhje. Sistem, ki je tam predložen, je resda bolj celovit in

* Reducirajo, se pravi povmejo nazaj k svojemu izhodišču. Op.prev.

** "Manifestation", se pravi ciklično pojavljanje kozmosa iz njegovega večnega počela in ponovno izginjanje ali vračanje kozmosa v to večno počelo, ki mu indijska misel pravi Brahman. Op.prev.

zadovoljiv. Pričenja s prvotno ali korensko energijo, *mula-prakriti* (mūla- prakṛti), ki se kot prva substanca, *pradhana* (pradhāna), razvije s spreminjanjem in razvojem v pet zaporednih počel. Eter, ne ogenj, je prvo počelo, ki so ga Grki prezrli, a ga je znova odkrila moderna znanost; temu sledijo zrak, ogenj - ognjena, žareča in električna energija, voda, zemlja - tekoča in trdna snov. Sankhja, podobno kot Anaksimenes, izmed teh štirih počel, ki jih priznavajo Grki, najprej postavi Zrak, čeprav ga ne naredi za prvotno substanco kakor Anaksimenes, ter se tako razlikuje od Heraklitovega reda. Vendar pa daje počelu ognja vlogo ustvarjanja vseh oblik - tako kot je Agni v Vedi mogočni graditelj svetovij -, in se vsaj tukaj sreča z mislijo Heraklita; saj je le-ta kot energetski princip za vsem formiranjem in menjavanjem moral izbrati prav Ogenj kot svoj simbol in materialni vzorec Enega. V tej zvezi si prav lahko priključimo v spomin, v kolikšni meri je sama moderna znanost že pripeljala do tega, da upravičuje te stare mislece s tem, kako velik pomen pripisuje elektriki in radioaktivnim silam - Heraklitovemu ognju in streli, indijskemu trojnemu Agniju - pri formiranju atomov in pretvarjanju energije.

A Grkom se ni posrečilo, da bi prišli do tistega končnega razlikovanja, ki ga je Indija pripisala Kapilu, vrhunskemu analitičnemu mislecju - razlikovanja med Prakriti in njenimi kozmičnimi počeli, njenimi štiriinvajsetimi tattvami, oblikujočimi subjektivne in objektivne aspekte Narave, ter med Prakriti in Purušem, Zavestno Dušo in Energijo Narave. Zato medtem, ko so pri sankhji eter, ogenj in drugo samo počela objektivne evolucije Prakriti, razvojni aspekti prvotne *phýsis*, zgodnji Grki niso mogli pustiti za sabo teh aspektov Narave in priti do ideje čiste energije in nikakor niso bili sposobni razložiti njene subjektivne plati. Heraklitov Ogenj mora obenem služiti kot prvotna substanca vse Snovi in kot Bog in Večnost. Takšna pretirana zaposlenost z energijo Narave in neuspeh, da bi dohnali njeno razmerje z Dušo, se je ohranila v moderni znanstveni misli in tudi tu najdemo temu enak poskus, da bi poistovetili kakšno primarno počelo Narave, eter ali elektriko, s prvobitno Silo.

A naj že bo kakorkoli, je teorija stvarjenja sveta z nekakšno evolutivno spremembo iz prvobitne substance oziroma energije, s *parinama* (paripāma), skupna zgodnjim grškim in indijskim sistemom, najsi se še tako razlikujejo v pojmovanju narave prvotne *phýsis*. To, po čemer se Heraklit odlikuje med zgodnjimi grškimi modrimi, je njegova zamisel navzgorne in navzdoljne poti, ki je ista v spuščanju in v vračanju. Ta ustreza indijski ideji *nivritti* in *pravritti*, dvojnemu gibanju Duše in Narave, *pravritti*, gibanje navzven in naprej, *nivritti*, gibanje nazaj in navznoter. Indijski misleci so se ukvarjali s tem dvojnimi principom toliko, kolikor to zadeva delovanje individualne duše, vstopajoče v tok Narave in znova izstopajoče iz njega; vendar so videli tudi podobno periodično gibanje v sami Naravi naprej in nazaj, ki vodi do vselej znova ponavljajočega se ciklusa stvarjenja in razkroja; zastopali so idejo periodične *pralaje*. Zdi se, da Heraklitova teorija zahteva podoben zaključek. Drugače moramo predpostavljati, da navzdolnja težnja, brž ko začne delovati, zmeraj prevladuje nad navzgorno ali da kozmos večno izhaja iz prvobitne substance in da se večno vrača vanjo, toda nikoli dejansko ne vrne. "Mnoštvo" bi bilo potlej večno ne le po svoji zmožnosti razodevanja in pojavljanja, temveč v svojem dejanskem pojavljanju.

* Zdaj je to zopet zavrženo, čeprav ni videti, da bi bilo to nedvomno ali dokončno. Op.avt.

vesoljnega zlata. Ogenj vzame svojo substanco eni obliki in jo da kakšni drugi, spremeni eno vidno vrednost svoje substance v drugo vidno vrednost, toda substanca in energija ostane ista in nova vrednost je ekvivalent stare - podobno kot takrat, ko spremeni gorivo v dim in pepel in žlindro. Moderna znanost s svojim natančnejšim znanjem o tem, kaj se dejansko zgodi v tej spremembi, vendarle potrjuje ta Heraklitov zaključek. To je zakon ohranjanja energije.

Praktično je prav v tem aktivna skrivnost življenja; vse življenje, fizično ali umsko ali samo dinamično, se ohranja s stalnim spreminjanjem in izmenjavanjem. Vendar pa Heraklitova razlaga doslej še ni docela zadovoljiva. Mera, vrednost izmenjane energije ostane nespremenjena, celo ko je oblika spremenjena, toda zakaj naj bi bilo vse vesoljsko zlato skupaj s predmeti, ki jih imamo za to vesoljno zlato, ustaljeno in na neki način tudi nespremenljivo? V čem je razlaga, na kakšen način pride do takšnih večnih principov in elementov in vrst kombinacij vztrajanja in ponavljanja istih oblik, ki jih opažamo v vesolju? Zakaj naj bi v stalnem kozmičnem toku vsaka stvar končno ostajala ista? Zakaj naj bi bilo sonce, čeprav vselej novo, vendar v vse praktične namene eno in isto sonce? Zakaj naj bi bila reka, kot Heraklit sam priznava, ista reka, čeprav v njej tečejo vselej druge vode? Prav v tej zvezi je Platon vpeljal večno in idealno plan ustaljenih idej, s katerimi je, kot kaže, hkrati menil ustvarjajočo realno idejo*, začenjajočo vse stvari, in neko prvoino idealno zasnovo za vse stvari. Kakšna idealistična filozofija indijskega tipa bi utegnila reči, da je ta sila, Šakti, ki jo imenujete Ogenj, zavest, ki s svojo močjo ohranja svojo prvoino zasnovo idej in temu ustrezne oblike stvari. A Heraklit nam daje drugačno razlago, ne docela zadovoljivo, a vendar globoko in polno prav sugestivne resnice; vsebujejo jo v njegovi nenavadni stavki o vojni in o pravici in o napetosti ter o Furijah, zasledujočih prestopnika mer. Heraklit je prvi mislec, ki vidi svet povsem v pojmih Moči.

Kaj je narava tega spreminjanja? Prepír, *ἔρις*, vojna, boj, *πόλεμος*! Kaj je pravilo in rezultat vojne? Pravica. Kako deluje ta pravica? S pravo napetostjo in izravnano silo, ki povzroči harmonijo stvari in zato, kakor menimo, njihovo ustaljenost. "Boj je oče in kralj vseh." "Vse stvari nastajajo po prepíru." "Vedeti, da je boj in prepír pravica," to so v tem pogledu njegovi vodilni reki. Sprva ne uvidimo, zakaj naj bi bila izmenjava prepír; prej bi se zdela trgovanje. Prepír res obstaja, toda zakaj naj ne bi bilo tudi mirnega in dobrovoljnega izmenjavanja? Heraklit ne mara o tem nič slišati: nikakršnega miru! Strinjal bi se z modernim Nemcem**, da je celo trgovina del Vojne. Res je tu trgovanje, zlato za blago, blago za zlato, a tudi samemu trgovanju in vsem njegovim okoliščinam vlada silna, in celo več, nasilna prisila vesoljnega Ognja. Prav to ima v mislih s Furijami, ki zasledujejo sonce; "iz strahu pred Njim vleče veter... in dirja smrt," pravi upanišada. In vsa bitja venomer med seboj preizkušajo sile; s tem bojevanjem nastajajo, s tem se ohranjajo njihove mere. Vidimo, da ima prav; doumel je začetni aspekt vesoljske Narave. Tu je res vse spopadanje sil in s tem spopadanjem, bojem, oklepanjem in spoprijemanjem se stvari ne le rojevajo, temveč tudi ohranjajo. Karma? Zakoni? Toda različni zakoni si nasprotujejo in se merijo in prav z napetostjo teh zakonov se ohranja ravnotežje sveta. Karma? To je na silo oprta pravičnost večne prisiljujoče Moči, to so Furijske, ki nas preganjajo, če prestopimo svoje mere.

* Real-idea. Op. prev.

** Pisano med prvo svetovno vojno! Op. prev.

narava našega vida in naš položaj na zemlji ali odnos zemlje in sonca povzroča razliko. Kar je za nas dan, je za druge noč.

Zaradi tega poudarjanja relativnosti dobrega in zlega o Heraklitu menijo, da je izpovedoval neko vrsto nadmoralnosti. Vendar je dobro, da si skrbno ogledamo, kaj ta Heraklitova nadmoralnost v resnici pomeni. Heraklit ne zanika obstoja nečesa absolutnega; a po njegovem je absolutno treba najti v Enem, v Božanskem - ne v bogovih, temveč v edinem najvišjem Božanstvu, Ognju. Očitali so mu, da Bogu pripisuje relativnost, zato ker pravi, da prvo počelo pristaja in vendarle ne pristaja, da bi mu pravili Zeus. A to gotovo kaže docela zgrešeno umevanje Heraklita. Ime Zeus izraža samo relativno človeško idejo o Božanstvu; zato torej vtem, ko sicer Bog sprejema to ime, z njim nikakor ni vezan ali po njem omejen. Vsi naši pojmi o Njem so delni in relativni: "Vsakdo ga imenuje tako, kot se mu zdi." To ni nič več in nič manj kot resnica, oznanjena v Vedah: "Enemu bivajočenu dajejo modri mnogo imen." Brahman pristaja, da ga imenujemo Višnu, in vendarle ne pristaja, zato ker je tudi Brahma in Mahešvar in vsi bogovi ter svet in vsa počela in vse, kar je, pa vendarle ni nobena vseh teh stvari, *neti neti*. Kakor ljudje pristopijo k njemu, tako jih sprejme. Toda tako za samega Heraklita kakor za vedantinca je Eno absolutno.

To je povsem očitno iz vseh njegovih rekov; dan in noč, dobro in zlo sta eno, ker sta Eno v svojem bistvu in ker se v Enem zgubijo razločki, ki jih med njima delamo mi. Obstaja neka Beseda, neki Razum v vseh stvareh, neki Logos, in ta Razum je eden; samo ljudje z relativnostjo svoje umskosti ga spremenijo vsak v svoje lastno osebno mišljenje in način gledanja na stvari ter živijo v skladu s to spremenljivo relativnostjo. Iz tega sledi, da obstaja nekak absoluten, božanski način gledanja na stvari. "Za Boga so vse stvari dobre in pravične, toda ljudje imajo nekatere stvari za dobre, druge za nepravične." Torej obstaja neko absolutno dobro, absolutna lepota, absolutna pravica, in vse stvari so le relativni izrazi tega. V svetu obstaja neki božanski red; vsaka stvar izpolnjuje svojo naravo v skladu s svojim mestom v tem redu in je na svojem mestu in v pravem razmerju v samocedinem Razumu stvari dobra, pravična in lepa ravno zato, ker izpolnjuje ta Razum v skladu z večnimi merami. Nekateri na primer utegnejo gledati na svetovno vojno kakor na zlo, golo strahoto klanja, drugim pa se utegne zaradi novih možnosti, ki jih odpre človeštvu, dozdevati nekaj dobrega. Je hkrati dobra in zla. A to je le relativno gledanje; v tem, da v vsaki svoji okoliščini izpolnjuje neki božanski namen, ko se v širšem razumu stvari izvršuje božanska pravica, božanska sila, je z absolutnega razgledišča dobra in tudi pravična - a za Boga, ne za človeka.

Ali torej sledi, da relativno gledišče nima nobene veljavnosti? Niti za hip. Prav nasprotno, relativno gledišče mora biti izraz božanske Postave, primeren vsaki miselnosti v skladu s tem, kar je potrebno za njeno naravo in položaj. Heraklit to pove brez ovinkov: "Vse človeške postave hrani ena, božanska." Ta stavek bi moral biti povsem dovolj, da Heraklita obrani obtožbe, da je bil antinomist. Res je, nobena človeška postava ni absolutni izraz božanske pravice, vendar pa črpa svojo veljavnost, svojo odobritev iz tega in je veljavna za svoj namen; na svojem mestu, ob svojem pravem času ni brez svoje relativne potrebnosti. Čeprav se človeški pojmi dobrega in pravičnosti spreminjajo v menjavah nastajanja, vendar človeško dobro in tudi človeška pravica dalje vztrajata v toku stvari, ohranjata neko mero. Heraklit dopušča relativna merila, toda kot mislec jih je primoran preseči. Vse je obenem eno in mnogotero,

absolutno in relativno, in vsi odnosi med mnogimi so relativnosti, vendar jih hrani, utemeljuje in vzdržuje tisto v njih, kar je absolutno.

VII

Heraklitove misli, ki sem jih dosedaj poudarjal, so splošne in filozofske oziroma metafizične; bežno pogledajo tiste prve resnice bivanja, *devanam prathama* (devānām prathamā) *vratani* (vratāni), ki jih filozofija išče najprej, zato, ker so ključ do vseh drugih resnic. A kakšen je njihov praktični učinek na človeško življenje in prizadevanje? Zakaj navsezadnje je resnična vrednost filozofije za človeka v tem, da mu pojasni in osvetli naravo njegovega bitja, principe njegove psihologije, njegove odnose s svetom in z Bogom, stalne, utrjene ali široke možnosti njegove usode. Slabost večine evropske filozofije - ne antične filozofije - je ravno v tem, da živi preveč v oblakih in da preveč izključno išče čisto metafizično resnico zaradi nje same po sebi; zato je bila vse doslej nekoliko jalova, ker je preveč posredno vplivala celo na življenje. Velika odlika Nietzscheja med nedavnimi evropskimi misleci je prav to, da je v filozofijo spet prinesel nekaj nekdanjega dinamizma in praktične sile, čeprav je morda pod pritiskom te težnje preveč zanemaril dialektično in metafizično plat filozofskega mišljenja. Kajpada, pri iskanju Resnice nam jo je treba najprej iskati zaradi same po sebi in ne začenjati s kakšnim vnaprej zamišljenim praktičnim ciljem in vnaprejšnjo pristranostjo, ki bi izkrivila naše nepristransko gledanje na stvari; toda ko je Resnica odkrita, postane nenavadno pomembno, v čem to zadeva življenje in to dejansko upravičuje delo, ki smo ga porabili za naše raziskovanje. Indijska filozofija je vselej razumela svojo dvojno vlogo: Resnico je iskala ne samo zaradi intelektualnega užitka ali zato, ker je to naravna *dharma* razuma, temveč da bi spoznala, na kakšen način je človeku mogoče živeti v skladu z Resnico ali si prizadevati za Resnico; od tod njen globoki vpliv na religijo, na socialne ideje in na vsakdanje življenje ljudstva, njen ogromni dinamični vpliv na miselnost in dejanja indijskega človeštva. Grški misleci, Pitagora, Sokrat, Platon, stoiki in epikurejci so prav tako imeli ta praktični cilj in dinamično silo, vendar sta delovala samo na kulturno razvito peščico. To je bilo tako zato, ker je grška filozofija izgubila svojo nekdanjo povezanost in sorodnost z mistiki in se ločila od ljudskega verovanja; toda podobno kakor navadno edino filozofija lahko prosvetli religijo in jo reši pred praznoverjem, surovostjo in nevednostjo, prav tako (če izvzamemo drobno peščico) more samo religija dati duhovno strast in učinkovito silo filozofiji in jo rešiti pred tem, da bi postala breztelesna, abstraktna in jalova. Za obe je nesreča, kadar se tidve božanski sestri ločita ena od druge.

Toda ko iščemo med Heraklitovimi izreki, kako bi se dale v človeškem življenju uporabiti njegove velike temeljne misli, smo razočarani. Dáje nam dokaj malo neposrednega vodstva in nam v glavnem prepušča, da sami izvlečemo svojo korist iz natrpanega obilja njegovih prvih idej. To, kar bi mogli imenovati njegovo aristokratsko gledanje na življenje, bi morebiti lahko imeli za naravni izid njegovega filozofskega pojmovanja, da je prvotno počelo po svoji naravi Moč. Pravi nam, da so mnogi slabi in redki dobri in da je zanj eden enakovreden tisočem, če je najboljši. Moč znanja, moč značaja - značaj, nam pravi, to je človekova božanska sila - moč in odličnost na splošno sta tisti stvari, ki obveljata v človeškem življenju in sta nad vse dragoceni, in te stvari so

v svoji visoki in čisti meri redkóst med ljudmi, težavni dosežek maloštevilnih. Iz tega (kar je v tem, kar pove, dovolj resnično), bi lahko izvedli neko socialno ali in politično filozofijo. A demokrat bi prav lahko odgovoril, da, če v enem človeku ali v peščici obstajajo izvrstna, zgoščena vrlina, znanje in sila, v mnogih dejansko prav tako obstajajo razpršena vrlina, znanje in sila, ki pa delujejo kolektivno in lahko odtehtajo in presežejo izolirane ali redke odličnosti. Če so, kot je enako zatrjevala stara indijska misel, kralj, modri ali najboljši sam Višnu, in to v takšni meri, v kakršni običajni človek, *prakrito džanah* (prākṛto janāḥ), ne more trditi, da je, je Višnu prav tako tudi "peterica", gruča, ljudstvo. Božansko je tudi *samašti* (samasti) prav tako kakor *vjašti* (vyaṣṭi), razkrivajoč se v skupnosti prav tako kakor v posamezniku, in pravica, ki jo Heraklit poudarja, terja, da naj imata vsak svoj učinek in svojo vrednost; dejansko sta medsebojno odvisna in drug od drugega črpata za uresničevanje svojih odlik.

Drugi Heraklitovi reki so dovolj zanimivi, kakor na primer, ko zatrjuje božansko prvino v človeških postavah, - in to je tudi globoka in plodna misel. Njegovi pogledi na ljudsko vero so zanimivi, vendar se gibljejo na površju in nas celo na površju ne peljejo daleč. Z nasilnim zaničevanjem zavrača tedanjo izprijenost starih mističnih obrazcev in se od njih odvrne k resničnim misterijem, misterijem Narave in našega bitja, te Narave, ki, kakor pravi, rada ostaja skrita, je polna skrivnosti, vselej okultna. To je znamenje, da je bilo izročilo in znanje zgodnjih mistikov izgubljeno, da je duhovni smisel izginil iz njihovih prisposodob, podobno kot v vedski Indiji, vendar pa v Grčiji ni prišlo do novega in mogočnega gibanja, ki bi jih moglo, tako kakor v Indiji, nadomestiti z novimi prisposodobami, z novimi, bolj filozofskimi opredelitvami njihovih skritih resnic, novimi disciplinami, šolami joge. Prišlo je do poizkusov, na primer pri Pitagori; toda Grčija je na splošno sledila obratu, ki ga je dal Heraklit, razvila čaščenje razuma in dopustila, da so ostanki stare okultne religije postali samo svečano praznoverje in konvencionalen pomp.

Dvojno zanimivo je Heraklitovo obsojanje živalskih žrtev; to je, nam pravi, prazen poskus očiščevanja s tem, da zamažemo samega sebe s krvjo, kakor da bi hoteli očistiti blatne noge z blatom. Tu vidimo enako upiranje prastari in vsesplošni religiozni praksi, kakor je bilo tisto, ki je v Indiji uničilo žrtvovalni sistem vedske religije^{**} - dasiravno v Heraklitovem umu ni bilo tistega vélikega nagiba sočutja kakor pri Budu: kajti med starimi mediteranskimi rasami usmiljenje ne bi bilo nikoli moglo postati kakšno mogočno gibaló. A Heraklitov jezik nam kaže, da starodavni sistem žrtvovanja v Grčiji in v Indiji ni bil samo barbarska spravna daritev divjim božanstvom, kakor narobe sklepa moderno proučevanje; imelo je psihološki pomen, očiščevanje duše, prav tako kot pomen priprošnje višjim in dobrodejnim močem za naklonjenost, in je bilo tako po vsej verjetnosti mistično in simbolično; zakaj očiščevanje je bilo, kot vemo, da ena izmed vodilnih idej starodavnih misterijev. V Indiji Gite, v razvoju judovstva po prerokih in Jezusu je bila, vtem ko so odvrčali od starih fizičnih prisposodob in še posebej od krvnih obredov, ta psihološka ideja žrtve rešena, še bolj poudarjena in opremljena z bolj subtilnimi prisposodobami, kot so na primer krščanska Evharistija ali in darovi častilcev v

* Tako kot se je zgodilo v času upanišad in potlej v času Bhagavadgite in spet kasneje v času raznih posebnih šol joge in filozofije in zlasti v času puran in tantre in še kasneje. Op. prev.

** Torej religije v času nastanka Ved, ki je po Šri Aurobindu ni prav istovetiti s samimi Vedami, ki poleg svojega eksoteričnega pomena vsebujejo tudi globlji in skriti ezoterični smisel. Op. prev.

šivaističnih in višnuističnih templjih. A Grčija s svojo razumsko usmerjenostjo in svojim nezadostnim religioznim čutom je bila nesposobna, rešiti svojo religijo; težila je k tisti ostri razcepljenosti med filozofijo in znanostjo na eni strani in religijo na drugi, ki je bila vse doslej tako svojevrstna značilnost evropskega uma. Tudi v tem je bil Heraklit, tako kakor tako v mnogih drugih smereh, predhodnik, naznačevalec naravne nagnjenosti zahodne misli.

Enako opazno je njegovo obsojanje čaščenja idolov, eno najzgodnejših v človeški zgodovini - "kdor moli k neki podobi, ta žlobudra kamnitemu zidu." Nestrpna nasilnost tega protestnega racionalizma in pozitivizma spet dela Heraklita za prehodnika cele smeri v gibanju človeškega uma. To resda ni religiozen protest, kakršen je bil na primer Mohamedov protest proti naturalističnemu, poganskemu idolatrističnemu mnogobožstvu Arabcev ali protest protestantov proti esetskemu in čustvenemu čaščenju svetnikov v katoliški cerkvi ter proti čaščenju Marije in uporabi podob in podrobno izdelanega obredja; njegov motiv je filozofski, racionalen, psihološki. Res Heraklit ni bil čisti racionalist. Verjame v bogove, toda kot psihološke navzočnosti in vesoljne moči, ter je preveč nestrpen do grobe snovne podobe, njenega dominiranja čutom, njenega zatemnjevanja psihološkega pomena božanstev, da bi uvidel, da se častilec z molitvijo ne obrača h kamnu, temveč k božanski osebi, ki je ponazorjena v kamnu. Omembe vredno je, da je v svojem pojmovanju bogov soroden starim vedskim vidcem, čeprav po svojem temperamentu ni religiozni mistik. Vedska religija je, kakor kaže, izključevala snovne podobe; protestni gibanji džajnzima in budizma sta bodisi vpeljali ali pa vsaj popularizirali in vesplošno razširili čaščenje podob v Indiji. Tudi v tem Heraklit pripravlja pot za uničenje stare religije, vladavino čiste filozofije in razuma in tisto praznino, ki jo je napolnilo krščanstvo; človek namreč more živeti samo z razumom. Ko je bilo prepozno, je bil storjen poskus, da bi se spet poduhovila stara religija, in prišlo je do znamenitega prizadevanja Julijana^{***} in Libanija^{****}, da bi vzpostavila prenovljeno poganstvo zoper krščanstvo, ki je tedaj zmagovalo; toda poskus je bil vse preveč breztelesen, vse preveč zgolj filozofski, brez dinamične moči religioznega duha. Evropa je pokončala svoja stara prepričanja in verovanja, tako da jih ni bilo nič več mogoče rešiti in oživiti in se je morala po religijo obrniti k Aziji.

Tako torej Heraklit nima ničesar, kar bi nam mogel dati za splošno človeško življenje, razen namiga o aristokratskem principu v družbi in v politiki - in lahko opazimo, da je bilo to aristokratsko nagnjenje zelo močno pri skoraj vseh kasnejših grških filozofih. V religiji je njegov vpliv težil k uničenju starega verovanja, ne da bi na njegovo mesto učinkovito postavil karkoli globljega: čeprav sam ni bil čisti racionalist, je vendar pripravil pot filozofskemu racionalizmu. Toda celo brez religije nam tudi sama filozofija lahko vsaj malo posveti v duhovno usodo človeka, dá nekaj upanja v neskončno, kak ideal popolnosti, za katerega se lahko trudimo in prizadevamo. Platon,

* Ti darovi so ponavadi cvetje, sadeži ali posebej pripravljena hrana ipd. Op. prev.

** Dvoje verskih gibanj oz. verstev, ki sta se v Indiji začeli nekako istočasno, v 6. stoletju pr.n.št., in ki sta nasprotovali starim vedskim oblikam religije. Op. prev.

*** Flavius Claudius Julianus (331-363 n.št.), imenovan Julijan Apostata, rimski cesar (361-363), ki je poskušal znova oživiti staro pogansko vero. Op. prev.

**** Libanius (4. st. n. št.), eno izmed dveh vodilnih imen v zgodovini antične vzgoje (drugo je bil Themistius). Bil je grški retorik, ki je vodil slovitno šolo v svoji rodni Antiohiji. Zavzemajo se za poganstvo, v svojih ohranjenih spisih kornaj daje kakšen namig, da obstajajo tudi takšne stvari kot krščanstvo ali latinski jezik, ki ju je imel za barbanska. Op. prev.

***** Pomnimo namreč, da je krščanstvo prišlo iz Azije. Op. prev.

na katerega je vplival Heraklit, je to poskušal storiti za nas; njegovo mišljenje je iskalo Boga, poskušalo doumeti ideal in je gojilo upanje v popolno človeško družbo. Vemo, kako so neoplatoniki pod vplivom Vzhoda razvili njegove ideje in kakšen učinek so imele na krščanstvo. Stoiki, ki so bili še bolj neposredni Heraklitovi intelektualni potomci, so prišli do zelo znamenitih in plodnih idej o človeških možnostih in do zelo mogočne duševne discipline - kot bi dejali v Indiji, joge - s katero so upali uresničiti svoj ideal. A kaj nam lahko da sam Heraklit? Nič neposrednega; sami moramo zbrati, karkoli moremo, iz njegovih prvih principov in iz njegovih skrivnostnih stavkov.

V antičnih časih so Heraklita imeli za črnogledega misleca in res imamo enega ali dva njegova reka, iz katerih lahko, če hočemo, izpeljemo stari ničevi evangelij o ničevosti stvari. Čas, pove Heraklit, kakor otrok igra damo in se kratkočasi s figurami, postavlja ož gradove na morskem nabrežju, le da jih spet poruši. Če je to zadnja beseda, sta ves človeški trud in teženje ničeva. Toda od kakšnega temeljnega filozofskega pojmovanja je odvisen ta ostrašujoči stavek? Vse je odvisno od tega; samo po sebi je to namreč zgolj izpoved dejstva, ki je povsem očitno: spremenljivosti stvari in ponavljajoče se minljivosti oblik. Toda če so principi, ki se izražajo v oblikah, večni ali če je v stvareh neki Duh, ki mu na kak način služijo vse te spremembe in zaporedni obrati Časa, in če ta Duh prebiva v človeškem bitju kot nesmrtna in neskončna moč njegove duše, ne pride do sklepa o ničevosti sveta ali ničevosti človeškega bivanja, razen seveda tedaj, če je prvotno in večno počelo Ogenj res čisto snovna sila ali substanca. Ker v tem primeru mora vsa velika igra in trud zavesti v nas utoniti in se razbliniti v to, v našem bitju ne more biti nikakršne trajne duhovne vrednosti, še manj pa v naših delih. Vendar smo videli, da Heraklitov Ogenj ne more biti povsem materialen ali pa nezavesten princip. Ali morda potem meni, da je vse naše bivanje zgolj neprenehno izpremenljivo Nastajanje, igra oziroma *lila*, ki nima v sebi nikakršnega namena razen igranja in tudi nobenega drugega cilja, kot da je vsa vesoljna dejavnost obtožena ničevosti z vmitvijo v nerazločljivo enotnost prvotne substance ali počela? Kajti celo če to počelo, to Eno, h kateremu se povrača množstvo, ni samo fizično ali pa če v resnici sploh ni fizično, temveč duhovno, še vedno lahko, tako kot majavadinci, zatrujemo ničevost sveta in našega človeškega bivanja, ravno zato, ker svet ni več in naš človeški obstoj nima nobenega drugega končnega cilja, kot da se sam odpravi, zatem ko so bili vsi njegovi časni interesi in cilji obsojeni ničevosti in neresničnosti. Ali nam torej to, da absolutni Ogenj obsodi svet, izpričuje, da so vse časne in relativne vrednote oziroma vrednosti Mnogoterega ničeve?

To je le eden izmed načinov, kako lahko razumevamo Heraklitovo misel. Njegova ideja, da se rodijo vse stvari iz vojne in da obstajajo po prepiru, bi nas lahko, ko bi stala zase, peljala do tega, da bi sprejeli ta sklep, četudi on sam ne bi na jasen način prišel do takega sklepa. Zakaj če je vse nenehno spopadanje sil in njegov najboljši aspekt zgolj nasilna pravica in je najvišje skladje samo napetost nasprotij brez kakšne nade v božansko spravo in je njegov konec obsodba in opustošenje z večnim Ognjem, so vsa naša idealna upanja in povsem neumestna; nimajo temeljev na resnici stvari. Vendar ima Heraklitova misel še neko drugo plat. Res pravi, da vse stvari nastanejo "po prepiru", s spopadanjem sil, da jim vlada determinirajoča pravica vojne. V nadaljnjem pa pravi, da je vse popolnoma determinirano in usojeno. Toda kaj je potlej to, kar determinira? Pravica, ki jo prinaša spopadanje sil, ni usoda; sile, ki so v navzkrižju, resda determinirajo, toda iz hipa v hip, v skladu s stalno spreminjajočim se ravnotežjem, ki ga

lahko vselej modificira nastop novih sil. Če so stvari vnaprej določene, če jim vlada nekakšna neizogibna usoda, mora za tem konfliktom obstajati kakšna moč, ki jih determinira, trdno določi njihove mere. Kaj je ta moč? Heraklit nam pove; resda nastane vse po prepiru, vendar pa tudi vse stvari nastajajo po Razumu, kot črin, a tudi katá ton lógon. Kaj je ta Logos? Ni ne nezavesten razum v stvareh, zakaj njegov Ogenj ni samo nezavestna sila, marveč je Zeus in večnost. Ogenj, Zeus je Sila, vendar je tudi Inteligenca; recimo tedaj, da je prav inteligentna Sila izvor in gospodarica stvari. Ta Logos pa že po svoji naravi tudi ne more biti istoveten s človeškim razumom; kajti le-ta je samo individualno in torej relativno in delno presojanje in razumevanje, ki mu je možno dojeti le relativno resnico, ne pa resnične resnice stvari, Logos pa je en sam in vesoljen, torej nekak absolutni razum, ki kombinira, upravlja in vodi vse relativnosti mnogoterega. Ali mar torej Philo ni bil povsem upravičen, da je iz te ideje o inteligentni Sili, začenjajoči in vladajoči svet, o Zeusu in Ognju, izpeljal svojo interpretacijo Logosa kot "božanske dinamis, energije in samorazkrivanja Boga"? Možno je, da Heraklit tega ne bi tako izrekel, možno je, da ni videl vsega, kar vsebuje njegova misel, vendar pa ta dejansko vsebuje ta smisel, ko pridemo do dna njegovim različnim izrekom in jih povežemo v njihovih konsekvencah.

S tem se zelo približamo indijskemu pojmovanju Brahmana, vzroka, izvora in substance vseh stvari, absolutnega Bivanja, katerega narava je zavest (Čit), nastopajoča kot Sila (Tapas, Šakti), in ki se giblje v svetu lastnega bitja kot Videc in Mislec, kavirmaniši, in je kot imanentno Znanje-Volja v vseh, vidžnanamaja puruša, ki je Gospod ali Božanstvo, Iša (íša), Išvara (íšvara) ,deva, in je od večnih časov določil vse stvari v skladu z njihovo naravo; to so tiste Heraklitove "mere", ki se jih Sonce posili mora držati in o katerih je rekel: " Stvari so popolnoma determinirane." To Znanje-Volja je Logos. Stoiki so o njem govorili kot o semenskem, ključnem Logosu, spermatikós, poustvarjenem v zavestnih bitjih v obliki številnih ključnih Logosov; in to nas takoj spomni na vedantskega pradžnja (prajñā)- puruša (puruša) - najvišjo Inteligenco -, ki je Gospod in prebiva v spanjskem stanju in vsebuje vse stvari v klici zgoščene zavesti, ki se izpeljuje in izvršuje z zaznavami subtilnega Puruša, umskega Bitja. Vidžnjana je res zavest, ki ne vidi stvari tako kot človeški razum v delih in kosih, v ločenih in sestavljenih odnosih, temveč v prvotnem razlogu in smislu njihovega obstajanja in zakonu njihovega obstoja, v njihovi bistveni in vseobsežni resnici; zato je to ključni Logos, ustvarjalna in determinirajoča zavestna sila, ki deluje kot najvišja Inteligenca in Volja. Vedski videc jo je imenoval Zavest Resnice in je verjel, da bi se tudi ljudje lahko začeli zavedati s to Zavestjo Resnice in bi lahko vstopili v božanski Razum in Voljo in po Resnici postali nesmrtniki, anthropoi áthánatoi.**

Mar Heraklitova misel dopušča takšno upanje, kot so imeli in ga s tako zmagoslavnim zaupanjem v himnah opevali vedski vidci ali pa celo daje osnovo za kakšno teženje k takšni ali drugačni božanski nadčloveškosti, kakor na primer k takšni, za kakršno so se s tako strogo resnostjo in zavzetostjo trudili njegovi učenci stoiki ali pa kakršna je ta, katere preveč nasilno in grobo upodobitev je izdelal Nietzsche, moderni

* Philo ali Philo Judaeus (ok. 20 pr.n.št. - ok. 50 n.št.), aleksandrijski judovski filozof. Njegovi nauki so imeli izreden vpliv tako na judovske kakor tudi na krščanske religiozne spise. Op.prev.

** Isto možnost nam v svoji razlagi sveta in smisla človeškega bivanja in evolucije (celotneje podani v delu "The Life Divine" "Božansko življenje") kaže in še posebej poudarja Šri Aurobindo, ki to ustvarjalno in vseusmerjajočo in določajo zavestno silo prav tako imenuje Zavest Resnice ali gnoza ali kratko "nadum" (supermind) ali nadumska zavest. Op.prev.

Heraklit? Njegov izrek, da se človek prižge in ugasne podobno, kakor izgine luč v noč, je kaj vsakdanji in dosti oplašujoč. A to je na kraju krajev mogoče res samo za navideznega človeka. Ali je za človeka mogoče, da bi v svojem nastajanju zvečal svoje sedanje ustaljene mere? Ali mu je mogoče, da bi povzdignil svoj mentalni, relativni, individualni razum k neposrednemu občevanju z božanskim in absolutnim razumom oziroma k neposredni udeležbi v njem? Da bi navdahnil in zvišal vrednosti svoje človeške sile v višje vrednosti božje sile? Da bi se kot bogovi začel zavedati absolutnega dobrega in absolutne lepote? Da bi povzdignil to smrtno k naravi nesmrtnosti? Poleg Heraklitove melanholične podobe človeške minljivosti imamo obenem njegov znameniti skrivnostni stavek "Bogovi so smrtniki, ljudje nesmrtniki", ki bi lahko, če ga vzamemo dobesedno, pomenil, da so bogovi moči, ki propadejo in zamenjujejo druga drugo, in da je le človekova duša nesmrtna. Toda ta stavek mora imeti vsaj ta pomen, da se v človeku za njegovo zunanjo minljivostjo skriva nesmrten duh. Imamo tudi njegov izrek: "Ne moreš najti mej duše", in prav tako imamo najglobljega izmed vseh Heraklitovih rekov: "Kraljestvo pa je otroka". Če je res človek v svojem resničnem bitju neskončen, nesmrten duh, gotovo ni prav nikakršnega razloga, zakaj naj bi se ne zbudil k svoji nesmrtnosti, vzdignil k zavesti vesoljnega, enega in absolutnega in živel v neki višji samouresničitvi. "Iskal sem samega sebe", pove Heraklit; in kaj je to, kar je našel?

Vendar obstaja velika vrzel in hiba bodisi v njegovem poznavanju samih stvari ali pa v njegovem poznavanju našega jaza. Vidimo, v kako številnih smereh je globoko sluteče oko Heraklita predvidelo najobsežnejša in najgloblja posplošenja znanosti in filozofije in kako celo njegove bolj površinske misli nakazujejo poznejše mogočne tendence zahodnega uma, in prav tako, kako so nekatere izmed njegovih idej vplivale na tako globoke in plodne mislece kakor so bili Platon, stoiki, neoplatoniki. A tudi v svoji hibi je Heraklit znanilec, saj le-ta ilustrira veliko pomanjkljivost kasnejše evropske misli, vsaj tiste, na katero niso imela globokega vpliva azijska verstva ali pa azijski mysticizem. Poskušal sem pokazati, kako pogosto se Heraklitova misel dotika vedске in vedantinske in je z njo skoraj identična. Toda njegovo znanje o tem, kaj je resnica stvari, se je ustavilo pri viziji vesoljnega razuma in vesoljne sile; kaže, da je povzel princip stvari v teh dveh začetnih izrazih, aspektu zavesti in aspektu moči, najvišji inteligenci in najvišji energiji. Oko indijske misli je videlo tudi tretji aspekt Jaza in Brahmana; poleg vesoljne zavesti, dejavne v božanskem znanju, poleg vesoljne sile, dejavne v božanski volji, je videlo tudi vesoljno slast, dejavno v božanski radosti in ljubezni. Evropska misel, ki je sledila smeri Heraklitovega mišljenja, si je za svoje temeljno izhodišče izbrala razum in silo in ju napravila za principa, h katerih izpopolnitvi mora težiti naše bitje. Sila je prvi aspekt sveta, vojna, spopadanje energij; drugi aspekt, razum, vznikne iz te pojavnosti sile, v kateri je sprva skrit, in se razkrije kot neke vrste pravičnost, neka določena harmonija, neka določajoča inteligenca in razum v stvareh; tretji aspekt je še globlja skrivnost zadaj za tema dvema, vesoljna slast, ljubezen, lepota, ki more, povzemajoč druga dva, vzpostaviti nekaj višjega kot pravico, boljšega kot harmonijo in bolj resničnega kot razum - edinost in blaženost ali, ekstazo našega izpolnjenega obstoja. Zahodna misel je videla le dva nižja aspekta te zadnje skrivne moči, užitek in estetsko lepoto; zgrešila pa je duhovno lepoto in duhovno slast. Zato Evropa nikoli ni zmogla

* To, čemur indijska misel ali duhovno izkustvo pravi Ananda, se pravi bitni princip slasti in blaženosti, ki je sama narava neskončnega in transcendentnega bivanja. Op. prev.

razviti kakšne mogočne lastne religije; morala se je obračati k Aziji. Znanost se polasti mer in uporabnosti Sile; racionalna filozofija sledi razum do njegovih zadnjih tančin; navdahnjena filozofija* in religija pa lahko posežeta po najvišji skrivnosti, *uttamam rahasjam*.

Heraklit bi bil to skoraj lahko uvidel, ko bi bil šel s svojo vizijo nekoliko dalje. Sila sama po sebi lahko proizvede samo ravnotežje sil, spor in prepir, ki je pravica; v tem prepiru prihaja do stalnega zamenjavanja, in ko se uvidi potreba po zamenjavanju, se pojavi možnost blaženja in nadomeščanja vojne z razumom kot določajočim principom tega menjavanja. To je človekovo drugo poskušanje in prizadevanje, katerega možnosti ni jasno uvidel. Od zamenjavanja se lahko povzpne k najvišji možni ideji medsebojnega izmenjavanja, vzajemne odvisnosti samodajanja kot skrite tajne življenja**; iz tega pa lahko raste moč ljubezni, ki izrinja prepir in presega hladno ravnotežje razuma. Tam so vrata božanskega opoja. Heraklit ni mogel uvideti tega, in vendarle se njegov izrek o kraljestvu otroka dotakne, skoraj doseže bistvo skrivnosti. To kraljestvo je namreč očitno duhovno, to je krona, gospostvo, ki ga doseže izpopolnjeni človek; popolni človek pa je božanski otrok! Je duša, ki se zbudi k božanski igri, jo sprejme brez kakršnih koli pridržkov ali strahu, se v duhovni čistosti izroči Božanskemu, dopusti, da je zaskrbljena in nespokojna človekova sila osvobojena skrbi in bridkosti in da postane radostna igra božanske Volje, da tisto božansko znanje, ki je za Grka, človeka razuma, norost, zamenja njegov relativni in spotikajoči se razum in da se mučno iskanje užitkov v sponi ujete umskosti izgubi in sprosti v spontanost božanske Anande; "zakaj takih je nebeško kraljestvo"****. Paramahansa, osvobojeni človek, je v svoji duši *balavat*, prav kot bi bil otrok.

* Kot so npr. razne velike smeri indijske filozofije ali Lao Cejev taoizem. Op. prev.

** To je skrivnost, ki jo učijo razne duhovne filozofije in skoraj vse najgloblje religije. Prim. Bhagavadgito III, 9-16. Op. prev.

*** Evangelij po Mateju, Mt 19,14. Op. prev.

(Vsi tuji izrazi, kjer ni posebej označen njihov izvor, so iz sanskrta. Sanskrtski izrazi so zapisani približno tako kot bi jih izgovarjali v slovenščini, v oklepaju pa je po potrebi tudi zapis v standardni mednarodni transliteraciji. Črtica nad samoglasniki označuje dolg samoglasnik (a, i, u, ri brez črtice so vselej kratki, e, o, ai, au pa vselej dolgi.)

- advajtin, advajtinec - predstavnik advajta (advaita) oziroma nedualistične vedante, se pravi, tistih oblik indijske duhovnosti ali filozofije, ki trdijo, da je vse eno samo bitje, Brahman, in da je temeljna resničnost sveta ta enost, mnoštvo pa le izveden pojav ali samo slepilo, *maja*
- agni - ogenj; božanstvo ognja; simbolično pa božanska volja, popolno navdahnjena od božanske modrosti in eno z njo, dejavna in izvajalna moč Zavesti Resnice ali naduma (gl. pod "vidžnjana")
- āmoibé (gr.)- spreminjanje; zakon menjave in izmenjave
- ananda (ānanda) - blaženost, slast, nebeška sreča, duhovna ekstaza; bitno počelo slasti, ki je sama narava neskončnega in transcendentnega, vsepresežnega bivanja
- ánthropoi áthánatoi (gr.) - ljudje (ki so) nesmrtniki
- antinomija (gr.) - medsebojno nasprotovanje različnih zakonov oziroma zakonitosti
- antinomist (gr.) - človek, ki trdi, da za človekovo odrešitev ni potrebna poslušnost moralni postavi
- antiteza (gr.) - kontrast ali nasprotje misli
- àpeiron (gr.) - brezkončen, brezmejen, neizmeren; eter ali brezkončni prostor
- asti hi ekam - saj je to Eno
- atma eva abhūt sarvāni bhūtāni (ātmā eva abhūt sarvāni bhūṭāṇi) - to, kar obstaja samo po sebi (samoobstajajoče), je postalo vsa ta nastajanja (Iša upanišada 7)
- Atman (ātman) - Jaz; Duh; prabitna in bitna narava našega bitja in bivanja
- balavat (bālavat) - kot otrok
- pot bhakti, bhaktimarga (bhaktimārga) - pot ljubezni do Božanskega in vdanega čaščenja
- Bog, Božansko - najvišje Bitje, najvišja Resnica; to, iz česar vse izhaja, v čemer vse obstaja in k čemur se vse vrača; indijski Brahman, se pravi večna, neskončna Bit vsega, kar je
- Brahma (brahma) - (v Puranah) ustvarjalno božanstvo, eno izmed božanske trojice (Brahma-Višnu-Šiva)
- Brahman (brahma)- (v Vedanti) Resničnost; Večno; Absolutno; Duh; Najvišje Bitje; Samoedino, razen katerega ne obstaja nič drugega; samoedina Realnost, ki ni le duhovna, materialna in zavestna substanca vseh idej in sil in oblik vesolja, temveč tudi njihov izvor, opora in uživalec, kozmični in nadkozmični Duh
- buddhi- inteligenca-volja; intelekt; razum; misleči um
- četas (cetas) - zavestno srce
- čit (cit) - zavest
- čitta (citta) - umska snov, splošna tvarina umske zavesti; "srce in um"
- dakšina marga (dakṣiṇa mārga) - desna pot v tantrii, pot Znanja; Narava v človeku, ki se osvobaja s pravim razlikovanjem pri uporabljanju svojih lastnih energij

daršana (daršana) - zrenje, pogled; šest daršan - šest sistemov ortodoksne indijske filozofije: purva-mimamsa, uttara-mimamsa (vedanta), njaja, sankhja, joga

deva - bog, božanstvo; Bog, Božanstvo, Božansko

devanam prathama vratani (devānām prathamā vratāni) - prvi zakoni delovanja bogov

dharma - Zakon; zakon bitja; merilo Resnice; pravilo ali zakon delovanja

dynamis (gr.) - moč, sila

Duh - večna, neskončna in neuničljiva Resničnost, ki presega vsa čutna izkustva in tudi vse mišljenje in vse pojmovne opredelitve, vendar pa je dostopna neposrednemu doživetju; temelj in bistvo vsega bivanja, hkrati pa nad vsem bivanjem (indijski Brahman ali Atman)

duhoven, duhovna, duhovno - nanašajoč se na duha ali na duhovno zavest

duša - neuničljivo jedro človeškega bitja, božanska iskra v človeku, katera po indijskem pojmovanju raste iz življenja v življenje in že po svoji naravi zmeraj teži k Dobremu, Lepemu in Resničnemu - k vsemu božanskemu in tudi vse preostalo bitje (um, življenje, telo) poskuša navajati k rasti v tej smeri

džagat (jagat)- svet, vesolje; nenehno gibanje

džagatjam džagat (jagatyām jagat) - vesolje gibanja v vesoljnem gibanju

čris (gr.) - prepir, spor, boj, navzkrižje

estī gār hēn (gr.) - saj je to Eno

involucija (lat.) - zavijanje, nasprotje od evolucije - razvijanja

iša (īśa)- Gospod

išvara (īśvara)- Gospod, Gospodar, Božansko, Bog, Bog kot Vladar

Jaz - človekov najgloblji, najvišji in najboljšeje ali resnični jaz, njegovo pravo, temeljno bitje, vedantski Atman

joga (yoga)- združenost; združitev oz. združenost duše z nesmrtnim bitjem, zavestjo in blaženostjo Božanskega; metodično prizadevanje za samoizpopolnitev z izražanjem potencialnosti, ki so latentne v bitju, in združitev človeškega posameznika z vesoljnimi in transcendentnimi bivanjem

Kapila - slovit indijski modrec, po izročilu ustanovitelj sankhja filozofije

karma - dejanje, delo, delovanje; moč, ki s svojo nepretrganostjo in svojim razvojem kot subjektivna in objektivna sila determinira naravo, možnosti in mogoče razplete ponovnih obstojev duše

katá ton lógon (gr.) - po razumu

kat ěrin (gr.) - po prepiru

kavirmaniši (kavirmaniṣi) - Videc in Mislec

konflagracija (lat.) - v krščanskem pojmovanju konec ali zaton sveta v ognju sodnega dne

lila (līlā) - igra; kozmična igra; zlasti v indijski višnuistični tradiciji razlagajo svet in stvarstvo kot zgolj neskončno božjo igro, lilo

lógos (gr.) - Beseda; (vesoljni) Razum; Znanje-Volja

Mahešvar (Maheśvara) - Vsemogočni Gospod; eno izmed imen Šive, božanstva v hindujski trojici, pokončevalca in prenavljalca sveta

maja (māyā) - pojavna zavest; moč samozaslepljevanja v Brahmanu; slepilo

majavadin, majavadinec (māyāvādin) - ta, ki sledi majavadi, tisti varianti indijske nedualistične vedante, ki trdi, da je v luči višjega znanja edinole Brahman

- resničen in da je svet in vse pojavno vesolje zgolj maja, slepilo nižjega znanja; glavni predstavnik te šole je bil sloviti indijski filozof in svetnik Šankara (788-820)
- mantra - sveti zlog ali ime ali mistični obrazec, intuitivna in navdahnjena ritmična beseda ali verz, ki ima v sebi posebno moč, da v človeku, ki ga ponavlja, vzbudi kakšno notranje, ali duhovno doživetje
- Mitra - (v Vedah) Gospod ljubezni in harmonije
- mula-prakriti (mūla-prakṛti) - izvirma ali korenska energija (narava)
- neti neti - ne to in ne ono (obrazec indijskih modrih, ko zatrjujejo, da Absolutno, Brahman, presega vse naše zaznave, predstave in vse možne pojmovne opredelitve)
- nivṛiti (nivṛti) - odmik nazaj in navznoter; odmaknjenost od dejavnosti; zavijanje duše v pasivnost
- nōus (gr.) - intelekt, razum
- paramahansa (paramahansa) - osvobojeni človek (dobesedno "najvišji labod" - labod je namreč v Indiji simbol osvobojene duše), duhovna osebnost visoke stopnje
- parinama (parīṇāma) - evolutivno spreminjanje (iz prvotne tvarine ali energije)
- physis (gr.) - priroda, narava
- pólemos (gr.) - vojna
- pradhana (pradhāna) v sankhja filozofiji, baza, prva substanca, prvo stanje ali razporeditev snovi in njenega bistvenega počela
- pradžnja (prājñā) - Jaz v globokem spanju (suṣupti), gospod in stvarnik stvari, Gospod Modrosti in Znanja
- prakriti (prakṛti) - narava; Sila Narave; izvajalna ali delujoča energija
- prakrito džanah (prakṛto janaḥ) - običajni, navadni človek
- pralaja (pralaya) - konec nekega cikla eonov; začasen razkroj neke vesoljne oblike bivanja in vseh individualnih oblik, ki se gibljejo v njenih kroženjih
- pravṛiti (pravṛti) - pomik navzven in naprej; zagon v delovanje in delo; evolucija (razvoj) duše v aktivnost
- psūché (gr.) - duša
- puraničen - nanašajoč se na purane, posebno vrsto indijskih svetih spisov, pisanih v lažji in bolj moderni obliki sanskrta kot Vede in upanišade in polnih legend in zgodb z globljim pomenom
- puruša (puruṣa) - Oseba; Zavestno Bitje; Zavestna Duša; Duša; esencialno bitje, podpirajoče igro prakriti
- purve pitarah (pūrve pitarāḥ) - zgodnji, pradačni očetje
- Rig Veda - zbirka himen, najstarejši in najzanimivejši del Ved, poln skrivnih, toda težko dostopnih pomenov
- riši (ṛṣi) - videc
- samaṣti (samaṣti) - skupnost
- sankhja ali samkhja (sāṅkhya) - eden izmed šestih ortodoksnih sistemov indijske filozofije
- sarvabhutani (sarvabhūtāni) - vsi obstoji, vse eksistence
- sarvam khalu idam brahma - resnično, vse to, kar je, je Brahman
- spermatikós (gr.) - semenski, porajevalen

- svajambhu (svayambhū) - to, kar obstaja samo po sebi, ali pa to, kar postaja samo po sebi, samoobstajajoče, samopostajajoče
- Šakti (śakti) - Energija, Sila, Moč, Volja; sama po sebi obstajajoča, sama po sebi poznavajoča, sama po sebi učinkovita Moč Božanskega, ki se izraža v delovanih prakriti
- śuddhacitta (śuddhacitta) - očiščena srčna zavest (gl. čitta)
- tantra - indijski jogijski in filozofski sistem, ki je po svoji naravi sintetičen in ima za izhodišče veliko dinamično silo Narave, prakriti, dušo Narave, Voljo v Moči, ki je na delu v vesolju. Tantrik časti Šakti, Božansko Silo, kot Najvišje, metoda tantrične discipline pa je povzdigniti Naravo v človeku v razodeto moč duha
- tapas - "vročina", esencialni princip energije, sile, volje
- tapo brahma - Energija Volje (tapas) je Brahman
- tattva - tistost; temeljno kozmično počelo ali princip
- to pūr epelthon (gr.) - ogenj v svojem napredovanju (Heraklit 72)
- upanišade - stari indijski sveti spisi, zapisi spoznanj davnih indijskih vidcev in modrih
- upanišadski - nanašajoč se na upanišade, pripadajoč upanišadam
- uttamam rahasjam (uttamam rahasyam) - najvišja skrivnost (gl. Bhagavadgito, 4.3)
- vaju (vāyu) - veter, dih; Vaju - božanstvo vetra, ki je v vedskem sistemu Gospodar Življenja, navdihovalec tega Diha ali dinamične energije, ki se ji pravi prana (prāna)
- vamamarga (vāmamārga) - leva pot v tantri, "pot Anande", Narava v človeku, ki se osvobaja z radostnim sprejemanjem v vadenju in razvijanju lastnih energij in prvin; vamamarga s posebnimi vajami in postopki skuša obrniti v sredstva rasti k Božanskemu tudi tiste sile in energije v človeški naravi (npr. uživanje v spolnosti, hrani, pijači ipd.), ki jih imajo drugi sistemi joge za največje ovire na poti
- Varuna - (v Vedah) božanstvo kot vsepredirna Neizmernost in čistost Božanskega, predstavlja eterično čistost in oceansko širjavo neskončne Resnice
- vedanta - kraj Ved ali upanišade, stari indijski sveti spisi, podajajoči spoznanja davnih indijskih vidcev in modrih, eden glavnih virov večine poznejših oblik indijske duhovnosti, religije in filozofije; tudi ime za enega izmed šestih sistemov indijske ortodoksne filozofije (gl. pod "daršana") ali pa, širše, ime za vse tiste šole indijske misli in duhovnosti, ki se opirajo in sklicujejo na upanišade (npr. advajta vedanta, višišṭadvajta vedanta, dvajta vedanta)
- vedantinec, vedantin - ta, ki sledi vedanti
- vedantinski, vedantski - nanašajoč se na vedanto, pripadajoč vedanti
- Vede - najstarodavnejši ohranjeni indijski sveti spisi, zapisi izkustev davnih indijskih vidcev in vir mnogih poznejših oblik indijske duhovnosti, filozofije, religije in kulture
- vidžnjana (vijñāna) - svobodna duhovna ali božanska inteligenca; vzročna Ideja; Resnica; Zavest Resnice; gnoza; nadum
- vidžnjanamaja puruša (vijñānamaya puruša) - gnostični puruša; Duh, ki počiva in deluje v popolnem Spoznanju, gnozi
- vidžnjanani (vijñānāni) - ideje

Višnu (Višnu) - (v Puranah) eno izmed božanstev božanske trojice (Brahma-Višnu-Šiva), ohranjevalec vesolja
višnuistična filozofija - tista smer indijske filozofije, ki je povezana z višnuističnimi oblikami religioznosti in duhovnosti, katerih najvišji ideal je ljubezen do Boga (ki ga časte pod imenom Višnu, od tod "višnuizem") in popolna predaja samega sebe Bogu; najvidnejši predstavniki višnuizma so Ramanudža (1017-1137), Nimbarka (11.stol.n.št.), Madhva (1199-1278), Vallabha (16.stol.) in Čaitanja (1485-1533?)
višuddhabuddhi (višuddhabuddhi) - očiščen razum (intelekt)
vjašti (vyašti) - ločeno bitje, posameznik
vjavahara (vyavahāra) - praktičen odnos, empirična resnica stvari, praktično življenje
Zora - vedska boginja Uša ali Ušas, prinašalka razsvetljenja

Prevod in opombe:
Janez Svetina

SPREMNA BESEDA

Šri Aurobindo (1872-1950) je ena izmed najbolj fascinantnih in zanimivih osebnosti moderne Indije. Ni nam tako poznan kot nekatera druga indijska imena (Tagore, Gandhi, Nehru, Radhakrišnan, Ramakrišna, Vivekananda, Ramana Mahariši), vendar nesporno velja za enega največjih indijskih velikanov duha in nekateri ga štejejo za največjega v tej sloveči skupini indijskih ustvarjalcev. Tu na Zahodu ga kljub njegovim besedam, da ni filozof, radi opisujejo kot največjega filozofa moderne Indije, v Indiji pa ga častijo kot enega svojih največjih jogijev, mistikov, vidcev, pa tudi velikega poznavalca indijske civilizacije in kulture ter patriota.

Zanj je vsekakor značilna izredno vsestranska in kultivirana osebnost. Treba je reči, da je bil res temeljit poznavalec dveh velikih svetovnih kultur. Skoraj vse svoje šolanje je opravil v Angliji, kjer je študiral v najboljših angleških šolah (tudi v Cambridgeu) in se seznanil z evropsko antično in srednjeveško ter tudi moderno civilizacijo in kulturo. Potem se je po vrnitvi v Indijo temeljito spoznal tudi z indijsko zgodovino, civilizacijo in kulturo in postal je eden od njenih največjih predstavnikov in poznavalcev ter interpretov. V sebi je združeval zelo raznovrstne talente, ki jih le redkokdaj najdemo skupaj pri enem človeku, kot da bi v sebi povzermal skoraj vse tiste plati človeške dejavnosti, ki jih predstavljajo druge velike osebnosti v novi indijski zgodovini. Bil je intelektualec kot Radhakrišnan, pesnik kot Tagore, publicist in politik kot Nehru, voditelj kot Gandhi, pa tudi mistik in jogi kot Ramakrišna in Ramana Mahariši. Najprej je bil *vrhunski intelektualec*, ki je poznal kopico različnih jezikov (grško, latinsko, angleško, francosko, nemško, italijansko, sanskrtsko, bengalsko, razumel in govoril pa tudi nekaj drugih indijskih jezikov), tolmačil starodavne indijske svete spise (Vede, Upanišade, Mahabharato, Bhagavadgito idr.) modernemu bralcu in jih tudi prevajal iz stare indijščine v angleščino ter odkrival davno pozabljeni smisel starih vedskih himen (o vsem tem nam govorijo njegova dela *The Secret of the Veda*, *The Hymns to the Mystic Fire*, *The Upanishads*, *Essays on the Gita* idr.). Zelo dobro je poznal evropsko

antično, srednjeveško in moderno kulturo in zgodovino. To znanje se razodeva v njegovem prikazu razvoja človeške družbe in njenega gibanja iz predracionalnih stadijev skozi sedanji racionalistično individualistični stadij k postracionalnim možnostim družbenega razvoja. Ta prikaz lahko beremo tudi v slovenskem prevodu, saj je izšel pri Slovenski matici pod naslovom "Človeški cikel" leta 1980. Drugo njegovo obsežno delo, ki govori o preteklem razvoju človeške družbe, je delo z naslovom *The Ideal of Human Unity*. V njem govori o političnem in socialnem razvoju človeštva iz medsebojno sovražnih majhnih socialnih in političnih enot v zmeraj večje politične in državne tvorbe ali tudi imperije in moderne nacionalne države. Posebej skrbno obravnava gibanje ali razvoj k bodoči svetovni svobodni skupnosti narodov in stranpoti in nevarnosti tega razvoja, pa tudi možnosti, da bi se uresničil. Kot možno rešitev omenja oblikovanje nekakšne svetovne konfederacije, ki bi jo tvorili enakopravni narodi in ki bi sledila načelu različnosti v enosti ali edinosti (*diversity in oneness*). Primerja tako evropske kot tudi azijske zgodovinske politične in socialne modele in na osnovi preteklih izkušenj človeštva potem nakazuje ustrezne ali priporočljive poti za prihodnost. Medtem ko so v času, ko je to delo nastalo (med prvo svetovno vojno), mnoge teh misli ali zamisli zvenele dokaj utopično, zdaj že lahko opazujemo v svetu vrsto zelo izrazitih gibanj in prizadevanj v tej smeri.

K intelektualni plati njegovega dela mnogi prištevajo tudi številna druga njegova dela, na primer njegov obsežni prikaz temeljev indijske civilizacije in kulture (*The Foundations of Indian Culture*), v katerem nam predstavi indijsko religijo in duhovnost, indijsko umetnost, indijsko literaturo in indijsko družbeno ureditev ter splošne osnove in najgloblje jedro indijske civilizacije. To njegovo delo sodi med najprodornejše in najbolj jasne interpretacije kakšne svetovne kulture, kar jih poznamo, in je vsekakor eden najboljših možnih uvodov v spoznavanje indijske civilizacije in kulture. Prav tako bi k njegovim intelektualnim stvaritvam v zmoti lahko prištevali njegovo glavno filozofsko delo *Božansko življenje* (*The Life Divine*) in vrsto drugih krajših filozofskih del in esejev, med njimi na primer delo *The Problem of Rebirth* in tudi Heraklita (*Heraclitus*), ki ga imamo sedaj pred sabo v slovenskem prevodu. Prav zaradi teh del številni zahodni pisci obravnavajo Šri Aurobinda kot filozofa.

Vendar je za ustrežnejše razumevanje Šri Aurobinda in za pravilno presojanje tistih njegovih del, ki se ukvarjajo s filozofijo, treba upoštevati vrsto drugih stvari.

Šri Aurobindo ni bil samo zelo izjemen intelektualec, temveč tudi pomemben pesnik. Že v otroških letih je pisal pesmi in tudi pozneje je govoril o sebi v prvem obdobju svoje rasti in svojega delovanja kot o pesniku in politiku, ne kot o filozofu. Izdal je več pesniških zbirk (zdaj so vse združene v delu *Collected Poems*), napisal več poetičnih dramskih del (*The Viziers of Bassora*, *Rodogune*, *Perseus the Deliverer*, *Eric*, *Vasavadutta* in nekaj nedokončanih dram - zdaj so vse te drame zbrane v dveh knjigah z naslovom *Collected Plays*) in eno najdaljših epskih pesnitev v angleškem jeziku (*Savitri*), kjer v posebni mistični govorici opisuje svoja globoka mistična odkritja in doživetja. Poleg tega je spisal izredno lepo pesnitev v angleških heksametrih, ki obravnava trojansko vojno (*Ilion*), vendar je žal nedokončana. Kot poznavalec angleškega in evropskega pesništva je napisal obsežno delo *The Future Poetry*, v katerem prikaže ves dosedanji razvoj angleškega pesništva in nakazuje ne le njegove prihodnje možnosti, temveč možnosti poezije sploh. S poezijo se je ukvarjal tudi kot prevajalec in prevedel je vrsto del iz bengalščine in iz sanskrta v angleščino.

Vendar kot že rečeno, ni bil le intelektualec in pesnik, temveč tudi *politik* in *publicist* ter *voditelj nacionalnega gibanja* za osvoboditev Indije izpod angleške kolonialne oblasti. V kratkem obdobju svojega javnega političnega delovanja (1905-1910) je izdajal in urejal več zelo vplivnih časopisov (Bande Mataram, Karmayogin, Dharma - prva dva v angleščini, tretji v bengalščini), ki so budili indijsko nacionalno in politično zavest in veliko prispevali k nacionalnemu in političnemu prebujanju Indije na začetku tega stoletja - še pred vrnitvijo Gandhija v domovino. Bil je prvi indijski politik, ki je javno postavil zahtevo po popolni neodvisnosti Indije. Skupaj s Tilakom je bil tedaj najvplivnejši voditelj radikalnega krila indijskega nacionalnega gibanja in njegov glavni in najbolj občudovani voditelj v Bengaliji.

Toda za razumevanje Šri Aurobinda je najbolj potrebno vedeti, da je bil tudi mistik - pravi indijski *jogi* in *videc*. Zakaj zato, da bi bil uspešnejši v svojem političnem delovanju za osvoboditev Indije, se je bil lotil joge. Ta je potem pri njem pripeljala do takšnih globokih sprememb, da se je iz pesnika in politika, intelektualca in publicista spremenil v mistika in v enega največjih indijskih jogijev. Tako v resnici njegova poznejša dela (vsa, ki so nastala po letu 1910) niso nič več samo proizvodi njegovega intelekta ali njegove pesniške intuicije, temveč duhovnega razsvetljenja, ki se mu je odprl z jogo. Zato je potem večkrat poudarjal, da ni filozof in da tudi nikoli ni bil filozof, češ da pred svojim ukvarjanjem z jogo sploh ni imel nobenega pravega smisla za metafiziko, potlej pa je samo v govorici intelekta popisal tisto, kar mu je odkrilo njegovo jogijsko zrenje.

Do svojih zaključkov in svojih razlag torej ni prihajal tako kakor filozofi z razumskim razmišljanjem, temveč z notranjim videnjem, kontemplacijo, jogijsko intuicijo. Če torej sprejmemo to njegovo lastno pričevanje, moramo dopustiti, da njegova glavna filozofska in tudi druga dela (*The Life Divine, The Synthesis of Yoga, The Human Cycle, The Ideal of Human Unity, Essays on the Gita, The Secret of the Veda, The Foundations of Indian Culture, The Future Poetry*, drami *Eric in Vasavadutta*, vrsta pesmi in pesnitev, *The Mother, The Problem of Rebirth, Isha Upanishad, Heraclitus, Thoughts and Aphorisms, Letters on Yoga, Letters on the Mother, Letters on Art and Poetry* itd.) niso izdelek njegovega intelekta ali njegove pesniške fantazije in intuicije, temveč predvsem izraz duhovnega razsvetljenja. Sam pove, da je vsa ta dela spisal v stanju popolne umske tišine, brez vsakršne misli, se pravi z nekakšno notranjo jogijsko inspiracijo. Da pa njegov način pisanja ni bil povsem običajen, nam nakazuje to, da je v letih, ko je objavljal svoja glavna dela (vsa zgoraj našeta dela, razen dela *The Mother*, pisem in pesnitve *Savitri* ter dela *The Supramental Manifestation upon Earth*, ki so nastali kasneje) v reviji *Arya* (to je izdajal v letih 1914-1921), pisal tudi po šest različnih del hkrati, se pravi vsak mesec novo obsežno poglavje za vsako od štirih, petih ali šestih različnih del, ki so izhajala v mesečnih nadaljevanjih, poleg tega pa tudi pesmi, drame, aforizme, eseje, razprave, prevode itd.

Ko je po skoraj sedmih letih takšne zagnane in nenavadne ustvarjalnosti nehal izdajati svojo revijo *Arya*, so včasih minila dolga obdobja, ne da bi kaj napisal ali objavil. Med leti 1926 in 1938 pa ga je dokaj zaposlovalo pisanje pisem, ki jih je včasih pisal cele noči. Zakaj medtem je postal *duhovni učitelj*, saj se je okrog njega začelo zbirati zmeraj večje število učencev, ki so prišli, da bi se ob njem učili njegove joge. Tem in iskalcem z drugih koncev sveta je odgovarjal s pismi, iz katerih so potlej sestavili zbirke pisem o jogi in o različnih vprašanih umetnosti in življenja. Veliko časa mu je jemalo tudi izdajanje lastnih del v knjižni obliki in delo s pesnitvijo *Savitri*, zlasti

pa kajpak njegovo glavno delo, s katerim si je prizadeval sprožiti takšne notranje sile v svetu, ki bi prinesle začetek duhovnega preobrata v zemeljski evoluciji. Po njegovih besedah je bilo prav v tem njegovo resnično poslanstvo, vse njegovo obsežno književno delo pa samo eno od koristnih pomožnih sredstev.

Tako je torej potrebno povedati, da ga v Indiji ne častijo samo kot velikega vidca in jogija, temveč tudi kot *pionirja nove duhovne rasti na zemlji*, začetnika in glasnika neke velike duhovne spremembe v svetu, ki naj bi se začela uresničevati v sedanjem času. V tej spremembi naj bi se svet počasi povezal v svobodno skupnost enakopravnih narodov, družba pa se začela odpirati iskanju globlje in višje duhovne resnice in harmonije in se pomikati k uresničenju tistega, kar so nekdanji mistiki opisovali kot mistično poroko neba in zemlje ali kot "novo nebo in novo zemljo". Šri Aurobindo na mnogih mestih poudarja, da je njegovo glavno delo pospešiti ta proces duhovne rasti in razvoja v svetu. Kljub temu, da se je jasno zavedal težavnosti te naloge in da je bil pripravljen na to, da bodo mnogi kritiki temu pravili utopija ali idealistične sanje, se ni imel za idealista in utopista, temveč za realista, ki ve, kaj hoče in tudi kakšne težave bo treba premagati, da se ta cilj uresniči. Menil je, da lahko z močjo joge sproži takšna dogajanja v svetu, ki jih tudi njegova telesna smrt ne bo mogla zaustaviti. Tako je zaključil svoje zemeljsko bivanje s trdnim prepričanjem, da bo njegovo delo uspelo.

Več o vsem tem je mogoče najti v spremni besedi k njegovemu delu *Človeški ciklus*, zlasti pa v obsežnem izboru iz njegovih del z naslovom *Integralna joga* in v zbirki njegovih aforizmov z naslovom *Slapovi luči*, ki bosta v kratkem izšla v slovenščini.

Heraklit je eno od tistih Šri Aurobindovih del, ki so izšla v njegovi reviji *Arya* in ki je torej nastalo tedaj, ko so se rojevala skoraj vsa njegova dela v letih med 1914 in 1921. V njem nam Šri Aurobindo pokaže na vrsto podobnosti med indijsko duhovno mislijo in Heraklitovimi pogledi, s tem pa nam marsikje poglobi razumevanje samega Heraklita in njegovih pogosto zelo enigmatičnih rekov.

Tu ni prostora za podrobnejšo predstavitev indijske filozofske misli (nekaj o tem je mogoče najti v spremni besedi k delu *Slapovi luči* in k *Integralni jogi*). Bralci, ki jih zanima podrobnejša osvetlitev te misli, se lahko zatečejo k Radhakrišnanovemu delu *Indian Philosophy I, II* (v srbohrvaškem prevodu je izšlo pri založbi Nolit, 1964, 65) ali k delom nemškega indologa Glasenappa (npr. k njegovemu delu *Die Philosophie der Inder*, Kröner Verlag, 1958, ali k delu *Die Religionen Indiens*, Kröner Verlag, 1956), medtem ko je grška in Heraklitova misel lepo predstavljena v Vorländerjevem delu *Zgodovina filozofije I* (Slovenska matica, 1977) in v izboru *Predsokratiki*, ki ga je pripravil Anton Sovre (Slovenska matica, 1988). S to pomočjo bo najbrž mogoče brez prevelikih težav spremljati presenetljive podobnosti in paralele med staroindijsko filozofijo in Heraklitovo mislijo, ki jih odkriva Šri Aurobindo. Ker je pri nas na splošno indijska misel zelo pomanjkljivo poznana, bodo mogoče prav te primerjave lahko pomagale posameznim bralcem najti most do nekaterih vzporednih ali sorodnih oblik indijske misli, tako kot bodo po drugi strani lahko pojasnile marsikaj tega pri Heraklitu, kar se nam je dozdevalo zagonetno in nerazumljivo. Vrh tega se nam ob teh razmišljanjih o Heraklitu, enem izmed najglobljih evropskih mislecev, tukaj in tam lahko odkrije kak bežen vpogled v tiste globine bivanja in življenja, ki nam jih naše vsakdanje življenje zakriva.

Janez Svetina